

NESPAUSTUVINĖ PERIODIKA VRUBLEVSKIŲ BIBLIOTEKOJE: KĄ LIETUVOS LEIDYBOS ISTORIJAI PASAKOJA RINKINYS?

Rima Cicėnienė

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
Žygimantų g. 1, LT-01102 Vilnius
Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
El. paštas rima.ciceniene@mab.lt

Santrauka. *Lietuvoje nespaustuvinė periodika jau daugiau nei šimtą metų domina mokslininkus, bibliotekininkus ir kraštotyrininkus. Norint suprasti šį nespaustuvinės periodikos reiškinį Lietuvoje, jo vietą gausėjančios nacionalinės informacijos sraute, valstybės leidybos istorijoje, būtina sutelkti kiek įmanoma gausesnę šių periodinių leidinių šaltinių bazę, žinoti svarbiausius rinkinius. Šiuo straipsniu siekiama pristatyti LMAVB Rankraščių skyriuje saugomo nespaustuvinės periodikos rinkinio tyrimą knygotyryniū aspektu ir atskleisti jo, kaip visumos, informatyvumą Lietuvos leidybos istorijai. Tyrimo objektu tapo visi de visu identifiukuoti ir sutelkti į sąlyginį rinkinį nespaustuvinės periodikos leidiniai, nepaisant chronologinių rėmų, kalbos, rašto sistemos ar šrifto, leidybos geografinės vietos. Šiuo metu Rankraščių skyriuje yra užfiksuoti 154 pavadinimų laikraščiai. Siekiant tikslo, pirmiausia bus aptarta istoriografija, skirta nespaustuvinei periodikai Lietuvoje ir LMAVB, bus nustatyta objektų kaupimo istorija Bibliotekoje, o sudarytas rinkinys analizuojamas chronologiniu, geografiniu, kalbiniu, tipologiniu ir žan-*

riniu aspektais. Leidinių metrikose, tekstuose užfiksuotos informacijos tyrimas suteikė žinių apie nespauštuvinės leidybos procesus, sudarė galimybę juos palyginti su profesionaliosios periodikos leidybos procesais. Rinkinio istorija lėmė, kad LMAVB Rankraščių skyriuje sukauptas dar vienas daugiakalbis, XIX a. pabaigą – 1946 m. aprėpiantis nespauštuvinės periodikos rinkinys, sudėti skirtingas nuo rinkinio Retų spaudinių skyriaus Senosios periodikos sektoriuje. Numatytais aspektais atlikta rinkinio sudėties analizė patvirtina Lietuvoje gyvavusių leidinių kalbinę, žanrinę ir tipologinę įvairovę. Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad, nors ir leista nedidelėmis apimtimis, nespauštuvinė periodika artėjo prie profesionaliosios ir prisidėjo prie nacionalinės informacijos srauto užpildydama informacijos ir turinio spragas. Ji tapo erdve jauniems kūrėjams atsiskleisti ir demonstruoti praktines žinias, taip pademonstruodama nespauštuvinės periodikos leidybos veiklų potencialą, užauginusį ne vieną Lietuvos profesionaliosios spaudos veikėją. Rinkinio objektai liudija apie periodikos leidybos praktikų įvairovę, į leidybos procesus įtrauktas socialines grupes, kartu atskleidė kintančią visuomenę, jos aspiracijas. Tyrimui sutelktas rinkinys teikia naujos, dar nenaudotos informacijos mokslo tyrimams apie Lietuvos jaunimo, kareivių skaitymą, kūrybą, atskleidžia jų domėjimosi sritis. Rinkinio objektai tampa aktuali šaltinių kalbos, dailės istorijos, lyčių, kūrinių pakartotinio panaudojimo klausimų ir pan. tyrimams.

Reikšminiai žodžiai: nespauštuvinė periodika, leidybos istorija, Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių biblioteka, laikraščiai, žurnalai, biuleteniai, vienkartiniai leidiniai, rankraštinis laikraštėlis, hektografija, šapirografija.

Non-print Periodicals in the Wroblewski Library: what does the Collection Tell us about the History of Publishing in Lithuania?

Summary. *In Lithuania, non-print periodicals have been of interest to scholars, librarians, and local historians for over a hundred years. To understand the phenomenon of non-print periodicals in Lithuania, its place in the increasing national information flow, and the history of state publishing, it is necessary to gather as extensive a base of these periodical sources as possible and know the main collections. This article aims to present the study of the non-print periodicals collection stored in the Manuscripts Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of*

Sciences from the perspective of book science and reveal its informativeness as a whole for the history of Lithuanian publishing. The research object became all the identified non-print periodical publications collected into a conditional collection regardless of chronological frameworks, language, writing system, font, or publishing geographic location. Currently, the Manuscripts Department has recorded as many as 154 titles of small newspapers. To achieve the goal, first, historiography dedicated to non-print periodicals in Lithuania and the Wroblewski Library will be discussed, the history of object collection in the library will be determined, and the formed collection will be analysed in chronological, geographical, linguistic, typological, and genre aspects. The study of the information recorded in the publications' metrics and texts provided insights into the processes of non-print publishing and allowed for comparisons with the processes of professional periodicals publishing. The history of the collection led to another multilingual collection of non-print periodicals covering the period between the late 19th century to 1946 in the Manuscripts Department of the Wroblewski Library, different in composition from the collection in the Rare Books and Old Periodicals Department. The analysis of the collection's composition by designated aspects confirms the linguistic, genre, and typological diversity of publications that existed in Lithuania. The study allows us to state that although published in small volumes, non-print periodicals approached professional ones and contributed to the national information flow, filling informational and content gaps. They became a space for young creators to unfold and demonstrate practical knowledge, showcasing the potential of non-print periodicals publishing activities, which nurtured more than one professional press figure in Lithuania. The objects of the collection testify to the diversity of periodical publishing practices, and social groups involved in the publishing processes, and reveal the changing society and its aspirations. The collection gathered for the study provides new, unused information for scientific research on the reading and creativity of young people and soldiers, revealing their areas of interest. The collection's objects become a relevant source for research on language, art history, gender, issues of the reuse of works, etc.

Keywords: *non-print periodicals, publishing history, Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, newspapers, magazines, bulletins, one-time publications, manuscript newspaper, hectography, mimeography.*

ĮVADAS

Lietuvoje nespauštuvinė periodika jau daugiau nei šimtą metų domina knygotyrininkus, bibliografus, spaudos istorikus, bibliotekininkus ir kraštotyrininkus. Naujausioje profesionaliosios lietuvių periodikos raidos 1823–1940 m. tyrimą apibendrinančioje studijoje knygotyrininkas ir bibliografas Tomas Petreikis pastebėjo, kad „XIX a. antroje pusėje atsiradę operatyvieji spaudos dauginimo prietaisai išplėtė periodikos leidėjų interesus“, tačiau „šie iš rankraščių ir mašinraščių padauginyti leidiniai dėl trumpų gyvavimo metų ir ribotų tiražų svarba neprilygo spaustuvių produkcijai“¹. Su šiuo teiginiu, matyt, galima sutikti, tačiau taip pat suprantame, kad šie nespauštuviniu būdu dauginyti leidiniai, gyvavę visą aptariamą laikotarpį, suvaidino ir savo vaidmenį to meto gausėjančios nacionalinės informacijos sraute. Norint detaliau atskleisti ir suprasti šį nespauštuvinės periodikos reiškinių Lietuvoje, jo svarbą leidybos istorijoje, būtina sutelkti kiek įmanoma baigtinę šių periodinių leidinių šaltinių bazę, žinoti svarbiausius rinkinius, pasitelkti istoriografijoje jau aptartus dalykus.

Šiuo straipsniu siekiama pristatyti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – LMAVB) Rankraščių skyriuje² sukauptos nespauštuvinės periodikos tyrimą knygotyriniu aspektu ir atskleisti saugomos visumos informatyvumą Lietuvos leidybos istorijai. Tyrimo objektu tapo visi identifikuoti ir sutelkti į sąlyginį rinkinį (toliau – rinkinys) nespauštuvinės periodikos leidiniai, nepaisant chronologinių rėmų, kalbos, rašto sistemos ar šrifto, leidybos geografinės vietos. Šiuo metu, pirminiais duomenimis, Rankraščių skyriuje yra užfiksuoti 154 pavadinimų laikraščiai³. Siekiant tikslo, pirmiausia bus aptarta istoriografija, skirta nespauštuvinei periodikai Lietuvoje ir LMAVB, bus nustatyta objektų kaupimo istorija Bibliotekoje, leisianti suprasti šio sąlyginio rinkinio susiformavimo sąlygas ir saugojimą skirtinguose LMAVB padaliniuose. Rinkinio sudėties analizė chronologiniu, geografiniu, kalbiniu, tipologiniu ir žanriniu aspektais detaliau atskleis sukauptų objektų įvairovę ir informacinį

- 1 PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika. Leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija. Iš *Lietuvos bibliografija*. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940 m. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Knyga 1: A–M. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 15.
- 2 Tekste sinonimiškai vadinamo *rankraštynu*.
- 3 Reikia pastebėti, kad skyriuje saugomas dar ne vienas netvarkytas fondas su laikiniais sąrašais, kurie taip pat gali šiuo metu slėpti dar ne vieną mus dominantį objektą, pavienių, dar neužfiksuotų vienetų dar gali būti ir asmenų archyvuose.

potencialą. Leidinių metrikose, tekstuose užfiksuotos informacijos analizė suteiks žinių apie nespauštuvinės leidybos procesus (naudotas technikas, leidybos periodiškumą, platinimo būdus, kainodarą, auditoriją bei leidybos procese dalyvavusius asmenis) Lietuvoje. Gautus duomenis lyginant su jau žinomais profesionaliosios periodikos leidybos procesais, bus bandoma nustatyti nespauštuvinės periodikos leidybos ypatumus, kartu ir bent kiek išplėsti Lietuvos periodikos leidybos istorijos žinias.

Tyrimu terminu *nespauštuvinė periodika* įvardijame visus periodinius leidinius, parašytus ranka ar spausdinimo mašinėle ir tiražuotus visais to meto dauginimo prietaisais. Straipsnyje sinonimiškai vartojamos ir dar XX a. pradžioje prigijusios sąvokos *rankraštinis laikraštėlis* arba *laikraštėlis*, taip pat terminai *dauginimo prietaisais*, *operatyviosiomis dauginimo priemonėmis spausdinti, tiražuoti leidiniai*. Taip nubrėžiama skirtis nuo spaustuvėse, poligrafiniu būdu ir profesionalių kolektyvų išspausdintų leidinių, dar įvardijamų *profesionaliosios periodikos* terminu⁴.

TYRIMŲ ŠALTINIAI, EIGA IR TAIKYTI METODAI. Pirmą tyrimo šaltinių grupę sudaro LMAVB fondų komplektavimo istorijos dokumentai, saugomi institucijos skyriuose. Juose buvo nustatyti dokumentų masyvų ar pavienių objektų priėmimo faktai, bandyta atsekti jų judėjimą Bibliotekos fonduose. Rinkinio istorijai ištirti naudotas istorinis aprašomasis bei kritinės dokumentų analizės metodai, leidę gautą informaciją apibendrinti. Siekiant identifikuoti ir sutelkti tyrimo objektą, buvo naudojamas *de visu* metodas. Jis leido rankraščių fonde atrinkti tyrimui tinkamus, nespauštuviniu būdu padaugintus leidinius, atskirti juos nuo spausdintų poligrafiniu būdu. Pasitelkus bibliografinį metodą buvo sukurti arba patikslinti identifikuotų objektų aprašai, leidinių metrikose fiksuojantys leidybos istorijai svarbius duomenis. Tokiu būdu tiek patys periodiniai leidiniai, tiek jų metrikos tapo kita tyrimo šaltinių grupė leidybos procesams aptarti. Tam buvo pasitelkti empirinių duomenų kritinės analizės ir sintezės metodai. Siekiant išryškinti nespauštuvinės leidybos ypatybes, lyginamajai analizei teorinį pagrindą ir galimybę suteikė jau minėtas T. Petreikio atliktas periodinių leidinių lietuvių kalba 1823–1940 m. tyrimas, jo pasitelkti metodologiniai sprendimai. Suvokiant Lietuvos periodikos leidybą aptariamam laikotarpiu kaip daugiakalbį, daugiakultūrį reiškinių, šiai lyginamajai analizei buvo pasitelkti visų identifikuotų objektų, siejamų su Lietuva, duomenys. Apibendrinimas ir interpretavimas buvo panaudoti formuluojant galutines tyrimo išvagas.

4 PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika, p. 20.

Straipsnio tekste dėl duomenų gausos pasitelkiami tik tie periodiniai leidiniai, kurie geriausiai iliustruoja įžvalgas. Kadangi informacija apie saugomus laikraščius dar netolygi, nurodomas tik konkretus pasitelktas numeris, o ne išsamus bibliografinis aprašas.

TEMOS IŠTIRTUMAS

Periodikos istoriografijos istorija jau trumpai aptarta anksčiau minėtos T. Petreikio studijos įvade. Tad straipsnyje pasitelksime tik tuos darbus, kurie susiję su dauginimo prietaisais platintos periodikos fiksavimu ar aptarimu ir svarbūs atliekamam tyrimui. Pirmi nespauštuvine periodika susidomėjo aušrininkai, bibliografai ir knygos istorikai, ėmęsi kaupti faktografinę informaciją apie lietuvių kalba leidžiamas knygas, kartu ir periodiką. Jie į leidinius žiūrėjo bibliografiniu aspektu ir dažnai neakcentavo jų leidybos būdo. Pirmąjį rankraštinio laikraščio paminėjimą aptinkame 1883 m. *Aušros* laikraštyje: Jonas Šliūpas (1861–1944) užsiminė apie *raszita gazėta Kalvis melagis*⁵. Šią informaciją 1894 m. pakartojo Silvestras Baltramaitis (1841–1818), rinkęs duomenis apie spaudą lietuvių kalba ir registravęs ne tik spaudinius, bet ir lietuviškus rankraščius. Tarp 120 objektų jis užfiksavo ir du rankraštinius Peterburge studijavusių studentų laikraščius – jau minėtą *Kalvį melagį* (1875–1876) ir *Žinių nešėją* (1884–1885) bei nurodė pastarojo leidinio dviejų numerių turinį⁶. Po poros dešimtmečių į Vaclovo Biržiškos (1884–1956) akiratį pateko 1856 m. pabaigoje Lauryno Ivinskio (1810–1881) parengto *Aitvaro* (*Ajtvaras*) pirmojo numerio projektas, pažymėtas 1857 m. sausio 1 d.⁷ Toks ranka parengtas numeris, matyt, turėjo tapti pagrindu spausdintam variantui. Deja, leidimas šį laikraštį leisti nebuvo išduotas, tad numeris ir liko tik prototipu spausdintam leidiniui. 1922 m. V. Biržiška pirmame profesiniame žurnale *Knygos* ėmė dalimis leisti Lietuvos spaudinių bibliografiją, o joje vietą rado ir nespauštuvine periodika. Tame pat pirmame numeryje Aleksandras Ružancovas (Ružanec, Alies Smaleniec⁸, 1893–1966) pristatė tris 1920–1921 m. Lietuvoje

5 [ŠLIŪPAS, Jonas]. J. Szl. [Taipogi ir man....]. *Auszra*, laikraštis išleidžiamas Lietuvos miletoju. 1883, nr. 8, 9 ir 10 (už spalinį m., lapkritį ir grūdį), p. 289.

6 ŽUKAS, Vladas. S. Baltramaičio bibliografijos darbai. *Bibliotekų darbas*, 1973, nr. 11, p. 33; BALTRAMAITIS, Silvestras. Svedeniya o litovskih rukopisyah. *Zhivaya starina*, 1894, vyp. 1, s. 100–104, vyp. 3–4, s. 545–548.

7 BIRŽIŠKA, Mykolas. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*. Kaunas: A/B „Spindulio“ spaustuvė, 1938, t. 2, p. 184–190.

8 VLADIMIROVAS, Levas. Gyvenimo ir bibliografijos keliais ir klystkeliais. *Knygotyra*, 1980, t. 8 (15), p. 27.

ėjusius šapirografu daugintus laikraščius baltarusių ir lietuvių kalbomis⁹, o po poros metų sudarė „Lietuvos kariuomenės dalių laikraščių (1919–1922)“ sąrašą¹⁰. Dar po kelerių metų apie periodikos raidą Šiauliuose rašęs Peliksas Bugailiškis (1883–1965), bent kelių periodinių leidinių iniciatorius ir redaktorius, tarp visų išvardytų spaudinių paminėjo ir vieną nuo 1926 m. Šiaulių valstybinės gimnazijos moksleivių leistą laikraštį *Varpai*¹¹. Vienas hektografuotas leidinys – *Kovotojas* (1924) – užfiksuotas ir 1933 m. Jokūbo Stikloriaus (1871–1942) publikuotame Mažosios Lietuvos (ir Klaipėdos krašto) periodinių leidinių sąrašė¹². Išsamiausia to meto teminį sąrašą, matyt, reiktų priskirti Petruui Jakštui (1899–1988), kuris, aprašydamas Lietuvos karinę spaudą nuo XVI a. iki 1938 m., fiksavo visus jam žinomus bibliografinius vienetus, tarp jų ir 1921 m. pradėtą leisti šapirografuotą laikraštėlį baltarusių kalba *Waiskowy*¹³. Dar detaliau jis surašė karinėse dalyse 1919–1929 m. leistus laikraščius: sąrašė 30-ies pavadinimų leidiniai lietuvių ir lenkų kalbomis, jų redaktoriai. Kartu nurodyta spaudos technika: *šapirografai, opolografai ir hektografai*¹⁴. Apie nespauštuvinių leidinių gausą užsimena ir vienu stambiausiu lietuviškos periodikos kolekcionieriumi 1930 m. vadintas Jonas Kirllys (1891–1985) trumpoje publikacijoje „Prieškarinė mūsų periodika“: *Čia neminiu visokių rankraštinųjų, hektografuotinių laikraščių, kurių prieškarinio laikais buvo labai daug, ypatingai mokyklinėje jaunuomenėje*.¹⁵ Periodinių leidinių istorijai skirtoje studijoje *Iš mūsų laikraščių praeities* (1932) V. Biržiška trumpą skyrelį skiria ir ankstyviausiems rankraščiniams, hektografuotiems leidiniams. Jis mini septyniolika 1875–1903 m. mokyklose, mokytojų seminarijose, slaptose jaunimo ir studentų organizacijose sudarytų leidinių, platintų Lietuvoje, Maskvoje ir

- 9 SMALENIEC, Alies. Gudų knygos ir laikraščiai Lietuvos nepriklausomoje dalyje išėję 1919–1921 m. *Knygos: bibliografijos ir kritikos žurnalas*, 1922, nr. 1, skl. 93–96.
- 10 [RUŽANCOVAS, Aleksandras]. A. R-as. Lietuvos Kariuomenės dalių laikraščiai (1919–1922). *Knygos: bibliografijos ir kritikos žurnalas*, 1924, nr. 4–6, skl. 417–420.
- 11 [BUGAILIŠKIS, Peliksas]. Gk. Šiaulių spauda (1919–1927 m. apžvalga). *Bibliografijos žinios*, 1928, nr. 2, p. 33–36.
- 12 Paskelbti straipsnyje: GRIGOLAITIS, Jonas Endrikis. Mūsų spauda. *Aukuras*, 1937, p. 104.
- 13 JAKŠTAS, Petras. Lietuvos karinė spauda 1919–1938. *Mūsų žinynas*. Karo mokslo, karinio rengimo ir auklėjimo žurnalas, 1938, t. 35, p. 812.
- 14 Ten pat, p. 843–844.
- 15 KIRLYS, Jonas. Prieškarinė mūsų periodika. *Židinys*, 1930, t. 12, nr. (12), p. 431. 1940 m. Lietuvos nacionalinei bibliotekai buvo perduotas J. Kirllio sukauptas periodikos rinkinys, o jame – 280 rankraštinųjų, šapirografuotų ir hektografuotų leidinių, pažymėtų asmeninės bibliotekos antspaudu. Šiuo metu rinkinys saugomas LNMMB Rankraščių skyriuje, f. 135. *Laikraščių kolekcijoje*.

Peterburge¹⁶. Biržiškos darbuose buvo akcentuojamas periodikos, spaustuvinės ir rankraštinės, padaugintos specialiais prietaisais, leidybos tikslas – užpildyti legalios spausdintos periodikos trūkumą XIX a. pabaigoje, tenkinti visuomenės poreikį skaityti, mokytis lietuvių kalba, pasipriešinti lietuvių kalbos draudimui spaudoje¹⁷, o kartu ugdyti trūkstamus periodinio leidinio organizavimo, leidybos įgūdžius. Svarbu ir tai, kad pirmuose V. Biržiškos tekstuose įsitvirtino ilgus metus vartojama sąvoka *rankraštinis laikraštėlis*, skirta ranka rašytiems ir hektografu, šapirografu ar kita technika daugintiems periodiniams leidiniams vadinti.

Nepriklausomai nuo profesionaliosios periodikos raidos Lietuvoje pakilimų ir nuosmukių iki 1940 m.¹⁸, išsamesnių mokslinių tekstų ar darbų apie rankraštinis laikraštėlius neaptikome. Kaip ir informacijos apie Lietuvos teritorijoje (apimant ir Vilniaus kraštą) platintus nespauštuvinės periodikos leidinius lenkų, baltarusių, jidiš ar vokiečių kalbomis. Tik pavieniai egzemplioriai ar atskiroms politinėms jėgoms atstovaujantys leidiniai buvo fiksuojami teminėse bibliografijose¹⁹, pristatomi enciklopedijose ir žinynuose, aptariami istorikų monografijose²⁰, pavieniuose mokslo straipsniuose²¹, žurnalistams skirtuose vadovėliuose²². Tekstuose nespauštuviniu būdu leisti pavieniai laikraštėliai analizuojami ideologiniu, organizaciniu ar visuomeniniu aspektu, dažnai kaip žurnalistikos istorijos objektai. Tyrimai paremti jau istoriografijoje fiksuotų ar archyvuose naujai atrastų egzempliorių pagrindu²³. Naujausiu darbu, kuriame dėmesio skirta ir nespauštuvinei periodikai, laikytina 2018 m.

16 BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Iš mūsų laikraščių praeities*. Kaunas: „Varpo“ bendrovės spaustuvėje, 1933, p. 13, 21–23.

17 Pvz., apie kvietimą leisti dvikalbį laikraštėlį Maskvoje žr.: BIRŽIŠKA, Mykolas. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*. Kaunas: A/B „Spindulio“ spaustuvė, 1938, t. 2, p. 184–190.

18 Raida aptarta: PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika, p. 21–25.

19 Pvz., *Lietuvos komunistų partijos spauda*, 1917–1940. Sudarė E. Mertinienė, A. Ulpis. Vilnius: Mintis, 1985. D. 2: periodiniai leidiniai. 418 p.

20 Pvz., MERKYS, Vytautas. Masinės nacionalinio judėjimo formos. Valstiečių vaidmuo. Iš *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 114–143, čia p. 118.

21 Bene pirmasis buvo: ŽUKAS, Vladas. Keletas paprastomis dauginimo priemonėmis išspausdintų lietuviškų leidinių. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1965, t. 4, p. 255–238.

22 Pvz., URBONAS, Vytas. *Lietuvių periodinė spauda*. Trakai–Vilnius: Voruta, 1995. 179 p.

23 Pvz., ŽUKAS, Vladas. Keletas paprastomis dauginimo priemonėmis išspausdintų lietuviškų leidinių, p. 255–238. Tyrėjas aprašo ir vieną naują egzempliorių: 1939 m. Ispanijos pilietiniame kare dalyvavusių lietuvių *mašinėle spausdintą, šapirografuotą žurnalo formato biuletinį „Už vielių“*.

publikuota Žiedūnės Zaveckienės monografija, skirta Lietuvos jaunimo spaudai 1918–1940 m.²⁴ Knygos šaltinių sąrašas nukreipia mūsų žvilgsnį į Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (toliau – LNMMB) tęsiamus retrospektyviosios Lietuvos bibliografijos darbus. Pradėjus lietuvių periodikos bibliografavimą, į tyrėjų akiratį sugrįžo ir nespaustuvinė periodika. Pavyzdžiui, Rima Dirsytė skyrė dėmesio laikraštėlių turiniui, publikuotų tekstų tematikai²⁵. Tačiau didžiausią įdirbį ieškant naujų artefaktų, registruojant ir aprašant laikraštėlius priskirtume LNMMB bibliografei Danguolei Narkevičienei. Straipsniuose tyrėja aptarė šių spaudos vienetų bibliografavimo darbų svarbą, istoriografiją, atskleidė naujus, bibliografijoje nežinotus leidinius, aptarė atskirus laikraštėlius²⁶. Kartu ji pateikė tuo metu bibliografų turėtą informaciją – Bibliografijos ir knygotyros centre iš įvairių rašytinių šaltinių, peržiūros *de visu* žinota apie 100 rankraštinių ir daugiau kaip 1 000 kitais dauginimo būdais atspausdintų periodinių leidinių²⁷. Manytina, kad šiuo metu šis sąrašas dar gausnis, nes šiame centre jau baigiama sudaryti šių laikraštėlių retrospektyvioji bibliografija. Jos dalimi turėtų tapti ir LMAVB saugomas nemažas dauginimo prietaisais spausdintos periodikos rinkinys. Kiek jis žinomas mokslo visuomenei? Kodėl jis nepateko į Ž. Zaveckienės akiratį?

Istorikams ir bibliografams gerai žinoma LMAVB Retų spaudinių skyriuje saugoma nespaustuvinė periodika. Kai kurių laikraščių turinys aptartas jau minėtuose D. Narkevičienės, R. Dirsytės tekstuose, taip pat LMAVB darbuotojos Jolantos Stasytės-Berniūnienės straipsnyje apie skyriuje saugomą 1941–

24 ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. *Jaunimo istorijos skersvėjuose*: Lietuvos jaunimo spauda 1918–1940 m. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, Akademinė leidyba, 2018, 343 p.

25 DIRSYTĖ, Rima. Lietuvos skautų judėjimo šimtmečiui. 2018-10-30 [žiūrėta 2023-02-09]. Prieiga per internetą: <<https://blog.lnb.lt/lituanistika/2018/10/30/lietuvos-skautu-judejimo-simtmečiui/#more-3610>>; DIRSYTĖ, Rima. Tarpukario moksleivių ateitininkų laikraštėliai portale epaveldas.lt. 2020-12-09 [žiūrėta 2024-03-09]. Prieiga per internetą: <<https://blog.lnb.lt/lituanistika/2020/12/09/tarpukario-moksleiviu-ateitininku-laikraстeliai-portale-epaveldas-lt/>>; DIRSYTĖ, Rima. Vytautas Didysis moksleivių spaudoje. 2020-10-27 [žiūrėta 2023-02-09]. Prieiga per internetą: <<https://blog.lnb.lt/lituanistika/2020/10/27/vytautas-didysis-moksleiviu-spaudoje/#more-4820>>.

26 NARKEVIČIENĖ, Danguolė. Atradimai, papildantys Lietuvos nacionalinę retrospektyviąją bibliografiją. *Bibliografija 2003*. Vilnius, 2005, p. 38–44; NARKEVIČIENĖ, Danguolė. Pirmasis lietuvių dienraštis Atlanto vandenyne – „Ekskursantas“. *Bibliografija 2000*. Vilnius, 2000, p. 64–66; NARKEVIČIENĖ, Danguolė. Rankraštiniai ir dauginimo priemonėmis leisti periodiniai leidiniai Lietuvos nacionalinėje retrospektyviojoje bibliografijoje. *Bibliografija 1999*. Vilnius, 1999, p. 84–88.

27 NARKEVIČIENĖ, Danguolė. Rankraštiniai ir dauginimo priemonėmis leisti periodiniai leidiniai Lietuvos nacionalinėje retrospektyviojoje bibliografijoje, p. 84.

1944 m. periodiką, tarp kurios gausu ir įvairiai dauginių laikraščių²⁸. Bene išsamiausiai skyriuje saugomą nespaustuvinę periodiką surašė ir bibliografiniu aspektu aptarė Aida Grybienė. Ji fiksavo Retų spaudinių skyriaus Senosios periodikos sektoriuje saugomų įvairiakalbių 255 laikraščių pavadinimus: nuo 1866 m. grafų Tiškevičių iniciatyva leisto humoristinio laikraščio prancūzų kalba *La limande (Plekšnė)* iki 1988–1989 m. leistų Lietuvos Sąjūdžio leidinių²⁹. Sąraše užregistruoti leidiniai, daugini tiek dabartinės Lietuvos Respublikos teritorijoje, tiek už jos ribų. Retų spaudinių skyriaus Senosios periodikos sektoriuje saugomi objektai aprašyti LMAVB informacinėje sistemoje, jų suskaitmenintus vaizdus vartotojai gali peržiūrėti bibliotekos Skaitmeniniame archyve³⁰. Apie šio rinkinio laikraščius visuomenei pasakota parodose, garso įrašuose, sklaidos tekstuose.

Tačiau LMAVB sukaupias ir kitas nemažas dauginimo prietaisais spausdintos periodikos rinkinys, saugomas Rankraščių skyriuje. Šie objektai mokslo visuomenei žinomi mažiau ir kol kas visai nėra aptarti. Apie pavienius egzempliorius nuo 1960 m. žinojo tik specialiai šia spaudos forma besidomintys tyrėjai³¹, baltarusių ir lietuvių istorikai, domėjęsi visuomeniniais judėjimais. Kai kurie pavadinimai jau yra įtraukti į kolegų sudaromus kontrolinius periodinių leidinių sąrašus, o kai kurie dokumentai dar nėra sulaukę nei vieno skaitytojo. Galima tik numanyti, kad tokią situaciją lėmė nespaustuvinės periodikos kaupimo ir saugojimo istorija LMAVB.

NESPAUSTUVINĖS PERIODIKOS RINKINIO LMAVB RANKRAŠČIŲ SKYRIUJE ISTORIJA

Po Antrojo pasaulinio karo atnaujinus Lietuvos TSR mokslų akademijos bibliotekos veiklą, jau 1945 m. Mokslų akademijos Prezidiumo nutarimu nustatytoje bibliotekos struktūroje atsirado Spaudinių skyrius su Senų spaudinių, Knygų, Periodikos ir Spaudinių „magazinų“ (arba šiandienos

28 STASYTĖ-BERNIŪNIENĖ, Jolanta. 1941–1944 m. Lietuvos periodika Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka 2019*, 2015/2016 (t. 8), p. 118–142.

29 GRYBIENĖ, Aida. Dauginimo priemonėmis spausdinti periodiniai leidiniai, saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Senosios periodikos fonde. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*. Vilnius, 2021, t. 10, p. 148–149, 151–163.

30 *Senoji periodika (iki 1945 m.) / Old periodicals (pre-1945)*. Prieiga per internetą: <<https://elibrary.mab.lt/handle/1/25>>.

31 Bene pirmas vieną egzempliorių paminėjo V. Žukas, žr.: ŽUKAS, Vladas. Keletas paprastomis dauginimo priemonėmis išspausdintų lietuviškų leidinių, p. 255–238.

terminija – fondų) poskyriais bei Ypatingų rinkinių skyrius su Rankraščių, Meno ir Kartografijos poskyriais³². Vėliau jie tapo šiandienos Retų spaudinių ir Rankraščių skyriais. Į juos pateko perimti Valstybinės Vrublevskių bibliotekos rinkiniai: senosios knygos, įvairialaikė ir įvairiakalbė periodika, rankraštiniai ir archyviniai dokumentai. Politinių pervartų metu 1939–1945 m. iš įvairių komplektavimo šaltinių sukaupti knygų, periodikos, dokumentų rinkiniai, dažniausiai netvarkyti, buvo kaupiami tuo pat metu įsteigtame Komplektavimo skyriaus Rezerviniame (dabar vadinamame Atsargos) fonde. Šie dokumentai palengva buvo tvarkomi ir skirstomi į kitus bibliotekos fondus, taip pat naudojami mainams³³. Ankstyviausias fiksuotas atvejis – tai 1960 m. iš Rezervinio fondo į Rankraščių skyrių perduotas Jonišio mokinių laikraštėlio *Moksleivių mintys* 1923–1924 m. komplektas³⁴. Dar viena dalis Bibliotekoje jau saugotų ir naujai gautų periodinių leidinių buvo perkelta į įsteigtą Specialųjį knygų fondą (dar vadinamą tiesiog Spec. fondu)³⁵. Jame buvo kaupiami ir saugomi ideologiškai *kenksmingi* ir *buržuazinės Lietuvos* praeitį menantys spaudiniai³⁶. 1991 m. pavasarį šis fondas buvo panaikintas, o jame buvusi didžioji dalis dokumentų perduota tuometiniam Retų spaudinių skyriui. Dėl gausaus fondo papildymo tęstiniais leidiniais Bibliotekoje buvo įkurtas atskiras Senosios periodikos skyrius, kuris jau XXI a. pradžioje vėl grįžo į Retų spaudinių skyrių ir tapo jo sektoriumi. Tad nenuostabu, kad Retų spaudinių skyriuje buvo sukauptas ir didžiausias nespaustuvinės periodikos skaičius.

Pirmaisiais pokario dešimtmečiais išteklių komplektavimo tvarkos ir kriterijai buvo kuriami, o tiek seniau gautus, tiek naujai gaunamus leidinius, rinkinius kolegos tvarkė keliais būdais. Pokario laikotarpiu ne itin stengtasi laikytis

32 NARBUTIENĖ, Daiva. Retų spaudinių komplektavimas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje: problemos, tradicijos, perspektyvos. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 113; MARCINKEVIČIUS, Juozas. Centrinė biblioteka. Iš *Lietuvos TSR Mokslų akademija, XXV*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 446.

33 MARCINKEVIČIUS, Juozas. Centrinė biblioteka. Iš *Lietuvos TSR mokslų akademija, XXV*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 437.

34 *Gautų rankraščių registracijos knyga*. 1960–1990 m. LMAVB Rankraščių skyriaus (toliau – LMAVB RS) archyvas, lap. 2v.

35 Apie šių fondų steigimą bibliotekose išsamiau žr. TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1996. Vilnius, 1997, p. 220, 225–228; STREIKUS, Arūnas. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2018, p. 131–133, 363.

36 Apie informacijos ir jos prieigos hierarchiją vėlyvuju sovietmečiu žr. VAISETA, Tomas. Informacijos hierarchija vėlyvuju sovietmečiu: bibliotekų atvejis. *Informacijos mokslai*, 2012, t. 60, p. 121.

fondo ar kolekcijos kilmės ir vientisumo principo (*respect des fonds*). Tad vienu svarbiausių kriterijų tapo dokumento sukūrimo būdas: tai rankraštis ar spaudinys. Nespaustuvinio būdu padauginti laikraščeliai apibūdinime turėjo bent du raktinius žodžius: *periodinis leidinys* ir *rankraštinis dokumentas*³⁷. Tai leido Rezervinio ir Spec. fondų darbuotojams, besivadovaujantiems turima kompetencija, dokumentus priskirti tiek senųjų periodinių leidinių rinkiniui, tiek rankraštinei kolekcijai³⁸.

LMAVB Rankraščių skyriaus komplektavimo dokumentuose fiksuoti tik pavieniai vėlesni rankraštinių laikraščių įsigijimo ir perdavimo atvejai su nuroda į priskirtą saugojimo fondą. Kortelių sisteminiame kataloge identifikavus dauginimo prietaisais leistus laikraščius ir jų proveniencijas (antspaudus, saugojimo šifrus, dovanojimo bei nuosavybės įrašus) *de visu*, išaiškėjo aptariamų dokumentų kilmė (komplektavimo šaltinis) ir buvo patikslintas patekimo į rankraštyną kelias (komplektavimo būdas).

Pirmieji rankraštiniai laikraščeliai buvo perimti iš Valstybinės Vrublevskių bibliotekos 1940 metais ir pateko į Rankraščių skyriuje suformuotą Bendrąjį fondą (F9), o pavieniai egzemplioriai buvo nukreipti į Spec. fondą. Jau kitais, 1941 m., Bibliotekai buvo perduota panaikinta Lietuvos kariuomenės biblioteka (veikusi 1921–1940 m.)³⁹. Kaip klostėsi jos istorija Bibliotekoje, dar nėra žinoma tiksliai, tačiau 1945 m. Spec. fondo inventorinėje knygoje jau fiksuojami Lietuvos kariuomenės bibliotekos leidiniai⁴⁰. Kita dalis, matyt, buvo perduota Rezerviniam fondui. 1945 m. Bibliotekai buvo perduoti Vilniaus baltarusių muziejaus (tuo metu oficialiai vadinto Vilniaus gūdų muziejumi⁴¹) turtai. Į rankraštyną patekęs muziejaus archyvas kartu su nespaustuvine periodika tapo Vilniaus baltarusių fondu (F21). 1950 m. Biblioteką pasiekė du itin dideli dokumentų rinkiniai. Tai Kauno universiteto bibliotekos nesutvarkytoji dalis,

37 Jiems priskiriami ir mašinraščiai.

38 Panaši situacija Bibliotekoje susiklostė ir su vaizdo dokumentais bei kartografija. Akvarelės, piešiniai, rankraštiniai žemėlapiai pateko į Rankraščių skyrių, o grafika, spausdinti žemėlapiai, planai ir atlasai – į Retų spaudinių skyrių.

39 Išsamiau žr.: SMAŽINIENĖ, Rūta. Lietuvos kariuomenės bibliotekos (1921–1940) dokumentinis paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2020, t. 9, p. 554.

40 *Spec. knygų fondo inventorius knyga nr. 1*. Nuo 1 iki 2788. Vilnius, 1945–1948 m., 126 lap. LMAVB Retų spaudinių skyriaus archyvas.

41 Informacija apie muziejaus pavadinimo kaitą ir jo fondų raidą iš *Pažyma apie Baltarusių mokslo draugijos ir Ivano Luckevičiaus muziejaus Vilniuje fondą nr. 281*. Lietuvos centrinis valstybės archyvas [interaktyvus]. [žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 24 d.] Prieiga per internetą: <https://www.archyvai.lt/lt/fondai/kultura_istaigos/lcva_f281_pazyma.html>.

iš kurios buvo suformuotas fondas *Kauno valstybinio universiteto bibliotekos varia* (F12), ir Šiaulių „Aušros“ muziejaus kolekcijos, tarp jų ir periodika⁴². Iš pastarosios institucijos atkeliavusių archyvinių dokumentų buvo suformuota *Žemaitijos dvarų dokumentų kolekcija* (F37), o rankraštiniai laikraščiai pirmiausia keliavo į Specialųjį ir Rezervinius fondus. Tik praėjus keliems dešimtmečiams jie buvo perduoti Rankraščių skyriui. Pavyzdžiui, 1973 m. iš Spec. fondo į 1945 m. pradėtą kaupti *Literatūrinių rankraščių kolekciją* (F29), kaip literatūrinio žanro dokumentai, buvo perduoti 57 saugojimo vienetai – Šiaulių „Aušros“ muziejaus ir Lietuvos kariuomenės bibliotekos kolekcijų dalis. Taip ši *Literatūrinių rankraščių kolekcija* tapo saugojimo vieta daugeliui dauginimo prietaisais išleistų laikraščių, prieš tai pabuvojusių kitose saugyklose. 1958 m. iš Bendrojo fondo buvo perduoti du *Jaunojo komunisto. Lietuvos ir Baltarusijos komunistinės jaunomenės Lietuvos C.B ir Kauno komiteto organas* numeriai (1920 m., nr. 1–2)⁴³. Būta perdavimų ir iš Retų spaudinių skyriaus.

Dar vienas įsigijimo būdas – dovanos. Laikraščius bibliotekai dovanojo pavieniai asmenys, o pirmas toks atvejis fiksuotas 1967 m. Iš *visuomeninio komplektuotojo*, viešniško bukinisto Stasio Liškevičiaus ir vertėjo Motiejaus Miškinio (1898–1974), Antano Miškinio (1905–1983) brolio, buvo gauti du poetui priklausę Kauno „Aušros“ gimnazijos ateitininkų laikraščio *Skaidra* egzemplioriai (1925 m., nr. 1 ir 3)⁴⁴. Dar po poros metų, 1969 m., gauta pedagogo, numizmato, bibliofilo Povilo Karazijos (1887–1955) surinkta medžiaga, tarp kurios ir 1928–1940 m. gimnazijos moksleivių laikraščiai. Bene paskutinis dovanojimas įvyko 2015 m., kai Danutė Andriusytė-Butrimienė padovanojo bibliotekai Juzefos Kudirkaitės⁴⁵, buvusios Kauno „Aušros“ gimnazijos direktorės, išsaugotą laikraščio *Ugnelės* numerį (1917 m., nr. 2), parengtą Voronežo mergaičių gimnazijos mokinių⁴⁶. Ir tokių dovanojimų būta daugiau⁴⁷.

Kadangi dokumentai iš Specialiojo ir Rezervinių fondų buvo gaunami skirtingais laikotarpiais, tad ir jų tvarkymas vyko etapais. Pirmi laikraščių archy-

42 Apie sukauptus leidinius žr.: [BUGAILIŠKIS, Pelikšas] P. B-is. Šiaulių kraštotyros draugijos penkmetis (1927–1932 metų darbuotės apžvalga). *Šiaulių metraštis*. Kraštotyros medžiagai rinkti organas. 1933, nr. 4, p. 76.

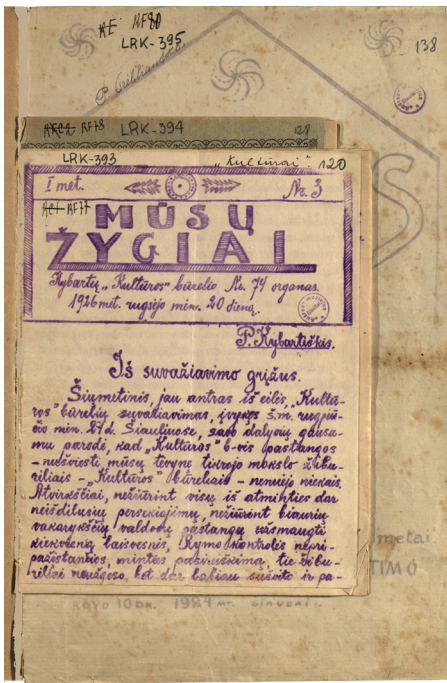
43 LMAVB RS F29-643.

44 LMAVB RS F29-821.

45 Vaikų rašytojo Prano Mašoto (1863–1940) dukterėčios.

46 LMAVB RS F181-217.

47 Atskirai reiktų paminėti 2007 m. istoriko, akademiko Vytauto Merkio padovanotus 1942–1943 m. nelegalius laikraščius, saugomus jo asmeniniame fonde LMAVB RS F291. Šiuo metu jie dar nesutvarkyti ir į bibliografinę apskaitą neįtraukti.

1 ILLUSTR. Saugojimo vieneto, kurį sudaro 12 pavadinimų rinkinys, fragmentas. LMAVB RS F29-388-399.

viniai aprašai fiksuoti jau 1954 ir 1955 m., kai į skyrių iš Spec. fondo buvo gauti, matyt, dar Vrublevskių bibliotekoje įgyti Vilniaus ir Kauno mokyklų leidiniai lenkų kalba (*Wspólne siły 15-go [...?]*, 1915 m., nr. 1⁴⁸; *Głos Młodzieży. Pismo Korporacji Polaków Kowieńskiego gimnazjum, poświęcone głównie sprawom uczniowskim, a też politycznym i społecznym*, 1905 m., nr. 1⁴⁹). Didesnėmis apimtimis dokumentai aprašinėti jau tik 8-ajame dešimtmetyje, kai vis daugiau leidinių buvo perduodama iš Spec. fondo. Aprašuose pateikiami minimalūs, tačiau gana tikslūs duomenys, teikiantys pagrindinę bibliografinę informaciją apie leidinius. Tokiu būdu laikraščiai rankraštyne saugomi bent 6 fonduose, iš kurių daugiausia sutelkta *Literatūrinų rankraščių kolekcijoje*.

Kaip jau minėta, šiuo metu Rankraščių skyriuje yra užfiksuoti 154 pavadinimų laikraščiai greta Senosios periodikos sektoriuje saugomų 255 pavadinimų. Iš jų tik 6 pavadinimai sutampa: 1 leidinio komplektas dubliuojasi, o kitų

48 LMAVB RS F29-307.

49 LMAVB RS F29-350.

5 pavadinimų egzemplioriai papildė Senosios periodikos sektoriuje saugomus komplektus. Laikraštėlių pavadinimų ir saugomų vienetų skaičiai skyriuje aritmetiškai nesutampa, nes saugojimo vienetė gali būti sukomplektuota nuo 1 iki 15 pavadinimų leidinių (1 iliustr.). Rankraščių skyriuje sukaupti periodikos objektai dar nesuskaitmeninti ir nepasiekiami bibliotekos informacinėje sistemoje.

NESPAUSTUVINĖS PERIODIKOS RINKINIO LMAVB RANKRAŠČIŲ SKYRIUJE ANALIZĖ

Aptarti komplektavimo būdai ir šaltiniai patikslina laikraštėlių kaupimo istoriją, kartu paaiškina ir sudaryto rinkinio įvairovę įvairiais aspektais. Šiam tyrimui buvo pasitelkti visi identifikuoti laikraštėliai bei jų viršeliuose, antraštiniuose bei baigiamuosiuose puslapiuose pateikiami leidybiniai duomenys. Norėdami suvokti rinkinio duomenų aprėptį, aptarsime kelis formaliuosius masyvo požymius.

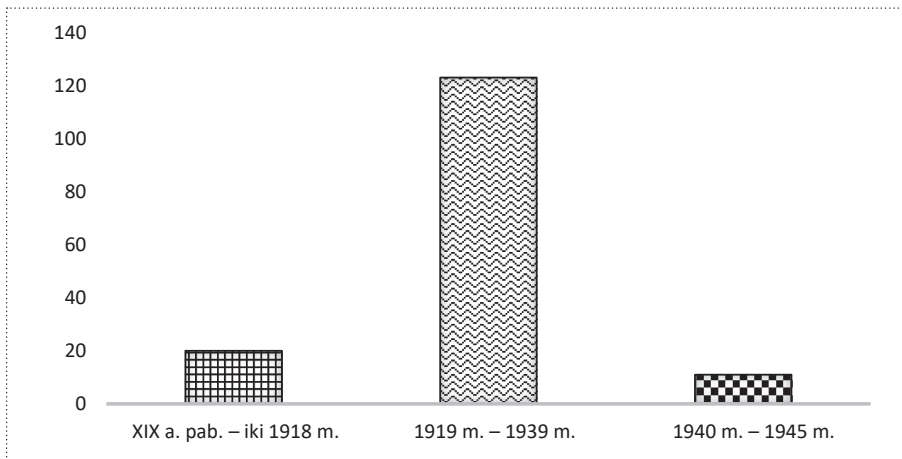
CHRONOLOGIJA IR LEIDYBOS STATISTIKA. Beveik visi peržiūrėti leidiniai turi nurodytas leidybos datas. Tik keletas jų (humoristiniai, nelegalūs) datavimo neturi. Ankstyviausias nustatytas leidinys – tai Peterburge veikusių baltarusių studentų liaudininkų nelegalaus žurnalo baltarusių ir rusų kalbomis *Гомон: Белорусский социально-революционный обзор*⁵⁰ antrasis (ir kartu paskutinis) numeris, išleistas ir padaugintas hektografu 1884 m. lapkričio 15 d. Žinoma, kad jį leidę asmenys palaikė glaudžius ryšius su Vilniuje, Kaune, Gardine, Minske, Vitebske veikusiais liaudininkais. Kitas ankstyvas leidinys, išleistas Lietuvos teritorijoje, – tai Kaune 1905 m. lapkričio 11 ir gruodžio 7 d. Kauno gimnazijoje veikusios Lenkų korporacijos šapirografu išleisti jau minėto rankraštinio laikraščelio *Głos Młodeży. Pismo Korporacji Polaków Kowieńskiego gimnazyum, poświęcone głównie sprawom uczniowskim, a też politycznym i społecznym*⁵¹ du pirmi numeriai. Vėlyviausias – tai 1946 [?] m. pogrindyje šapirografu padaugintas rankraštinis, nenumeruotas leidinys *Pavergtos tautos šauklys*⁵². Visus rinkinio leidinius leidybos istorijos aspektu galime suskirstyti į tris stambius chronologinius laikotarpius, susietus su Lietuvos istorija⁵³ (1 diagrama). Pirmasis apima nuo XIX a. pabaigos iki 1918 m., kai buvo sukurta pirmoji

50 LMAVB RS F21-827.

51 LMAVB RS F29-350.

52 LMAVB RS F12-4614.

53 Užsienio valstybėse ar kaimyniniuose kraštuose leisti laikraštėliai yra pavieniai, todėl įtraukti į šiuos chronologinius rėmus.

1 DIAGRAMA. Leidybos statistika pavadinimais

Lietuvos Respublika. Šiam laikotarpiui priskiriame 20 pavadinimų. Antrasis etapas apima Nepriklausomos valstybės metus, 1918–1939 m. imtinai. Šiuo metu buvo išleisti net 123 laikraštėliai. Trečiasis laikotarpis apima pirmosios sovietų okupacijos ir Antrojo pasaulinio karo metus, 1940–1945 m. Rinkinyje užfiksavome 11 pavadinimų to meto leidinių. Šie statistiniai duomenys atliepia profesionaliosios periodikos spaudos dinamiką.

LAIKRAŠTĖLIŲ LEIDYBOS GEOGRAFIJA. Dauguma išlikusių leidinių turi metrikose nurodytą leidybos vietą arba ji identifikuojama pagal antraštyje leidinį rengusio kolektyvo įvardijimą. Rankraštyne sukaupti laikraštėliai buvo išleisti ir platinti Lietuvos bei užsienio miestuose. Geografiniu aspektu sukauptą masyvą galima padalinti į kelias pagrindines grupes. Pirmąją sudaro leidiniai, turintys aiškia geografine nuoroda: tai Vilniuje ir Vilniaus krašte leisti laikraštėliai, sukaupti senojoje Vrublevskių bibliotekoje; Kaune ir Kauno regione leisti laikraštėliai, sukaupti Kauno universiteto bibliotekoje⁵⁴; Šiaurės Lietuvos ir Žemaitijos regiono laikraštėliai, sukaupti Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Antrąją grupę sudaro laikraštėliai, leisti kariuomenės dislokavimo vietose: kartais nurodyta tiksli gyvenvietė (pvz., Trakai, Klaipėda, *Kauni*), o kartais ji tik nuspėjama, neturinti tikslios geografinės nuorodos (pvz., *II kuopa*, *Vytauto kalnas*, *karo laukas*, *veikianti armija*, *Žemaitija*). Į trečiąją grupę sutelkėme pavienius laikraštėlius, išleistus lietuvių ir baltarusių emigrantų gyvenamose vietose bei kaimyninėse šalyse.

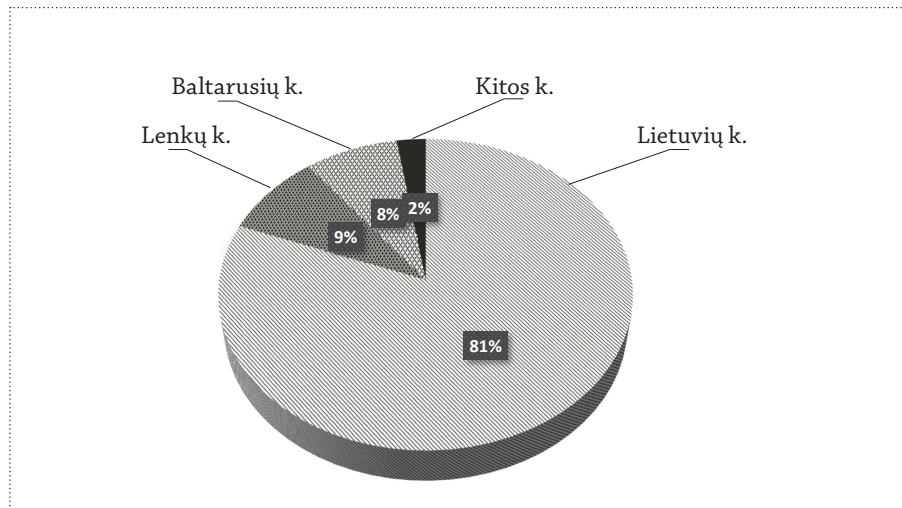
54 Institucija vadinama šiuo leidinių proveniencijose minimu vardu.

Leidinių metrikose paminėti Lietuvos miestai ir miesteliai: Aukštoji Panemunė (dab. Kauno priemiestis), Alytus, Belvederis (Jurbarko raj.), Biržai, Darsūniškis (Kaišiadorių raj.), Dotnuva, Gruzdžiai (Šiaulių raj.), Joniškėlis, Joniškis, Kaunas, Kelmė, Kybartai, Klaipėda, Leipalingis (Druskininkų raj.), Linkuva (Pakruojo raj.), Marijampolė, Mažeikiai, Raseiniai, Rietavas, Seda (dab. Mažeikių raj.), Seinai (dab. Lenkija), Šakiai, Šiauliai, Švėkšna (Šilutės raj.), Tauragė, Telšiai, Trakai, Ukmergė, Utena, Užventis (Kelmės raj.), Veiveriai (Prienų raj.), Vilnius, Žagarė.

Leidinių metrikose paminėti užsienio miestai: Londonas (Anglijoje), Čikaga, *New Jersey* (JAV), Daugpilis (*Дзэбуцк*, dab. Latvija), Paryžius (Prancūzija), Ukraina, Varšuva (Lenkija), Voronežas (Rusija).

Į dar vieną grupę galima sutelkti leidinius, dažniausiai humoristinius arba proginius, kuriuose leidybos vieta nurodyta kūrybiškai, pvz., *Klasės paskutinis suolas*, *Jono Čilvino namai ant Bajorkalnio* arba *Redakcija ir administracija Sename ažuole*. Tad galima teigti, kad geografinė prasme laikraščių leidyba apėmė visą to meto Lietuvos teritoriją su Vilniaus ir Klaipėdos kraštais, o kartu leidybos vieta galėjo būti nepririšta prie tikslaus geografinio taško.

KALBINĖ RINKINIO SUDĖTIS. Šiuo metu nustatytos 6 kalbos, kuriomis buvo rengiami ir platinami laikraščiai (2 diagrama). Daugiausia leidinių buvo išleista lietuvių kalba – 123 pavadinimai. Kitomis kalbomis: lenkų – 14 pavadinimų, baltarusių – 13, anglų – 2, rusų ir ukrainiečių – po 1. Toks

2 DIAGRAMA. Leidinių pasiskirstymas kalbomis

2 ILLUSTR. *Студэнскі кліч*.
Часопісь – аднаднёўка на
правах рукапісу. Вільня,
1932, 1 ліпень. LMAVB RS
F29-985.

kalbinis pasiskirstymas visiškai atitinka to meto valstybės gyventojų tautinę sudėtį pagal atspirties tašką pasirinktą 1921 m. gyventojų surašymą⁵⁵ (net jei įtrauktume ir to meto Vilniaus krašto gyventojus). Pavieniai leidiniai anglų kalba skirti emigravusiems iš Lietuvos žmonėms, o ukrainiečių kalba – tai Karpatų Ukrainos (tuo metu autonominės srities antrojeje Čekoslovakijos Respublikoje) spaudos tarnybos (1939 m.) biuletenis, skirtas gyventojams informuoti. Tad saugomame rinkinyje trūksta tik leidinių jidiš, antrosios pagal gausą tautybės to meto Lietuvoje, kalba.

Gretinant kalbinį surinktų leidinių pasiskirstymą su chronologiniu ir geografiniu, pastebėta, kad Lietuvoje iki 1918 m. buvo palaikoma daugiakalbė LDK tradicija ir rankraštiniai laikraščiai keliomis kalbomis buvo leidžiami ne tik Vilniuje, bet ir Kaune bei Šiauliuose. Po 1918 m. kitakalbiai leidiniai Lietuvos Respublikoje liko pavieniais atvejais, tik okupuotame Vilniuje buvo parengiama daugiau laikraščių baltarusių kalba (2 iliustr.). Vienas leidinys – *Jaunasis*

55 *Lietuvos gyventojai*: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kaunas: Centralinis statistikos biuras, [1924], p. XXXV–XXXVI.

komunistas (Kaunas, 1920 m., nr. 1–2) – buvo leidžiamas trimis – lietuvių, rusų ir jidiš – kalbomis⁵⁶.

RINKINIO TIPOLOGINĖ IR ŽANRINĖ SUDĖTIS. T. Petreikis, aptardamas profesionaliosios periodikos lietuvių kalba tipologinę sudėtį ir kaitą iki 1940 m., išvardijo svarbiausius to meto periodikos tipus, įvardijo tipų kaitą kaip kintantį leidinių redakcijų prioritetą (tarp jų ir spausdintų operatyviosiomis dauginimo priemonėmis). Tyrėjas nustatė, kad vyraujantis periodikos tipas buvo laikraštis, sudaręs 50 proc. viseto, žurnalai sudarė tik 30 proc., vienkartiniai leidiniai – 15 proc., biuleteniai – 3 proc.⁵⁷ O ką liudija LMAVB Rankraščių skyriuje saugomas rinkinys? Šaltinių tipologijai nustatyti tapo leidinių metrikoje nurodyta informacija, o žanrinei sudėčiai – leidinių turinio peržiūra *de visu*. Dažniausiai paantraštėse leidiniai įvardijami kaip *laikraštėliai*. Mažybinė forma, matyt, žymėjo supratimą, kad tai nėra didelio tiražo, nuosekliai, periodiškai leidžiamas leidinys, skirtas itin plačiai auditorijai. *Laikraščiais* vadinami tik pavieniai leidiniai. Tik trys leidiniai pristatomi kaip žurnalai: *Varyklis: Autobataliono karių žurnalas* (Kaunas, 1923, nr. 1)⁵⁸; *Mūsų darbai: Tauragės mokytojų seminarijos neperiodinis žurnalas* (Tauragė, 1925 m. gruodis, nr. 1)⁵⁹ ir *Mūsų meisteris: Statybos technikos mėnesinis žurnalas* (Šiauliai, 1932 m. sausis, nr. 1)⁶⁰ (3 iliustr.). Tačiau reikia pripažinti, kad skirtis tarp laikraščio ir žurnalo šioje leidinių grupėje, nepriklausomai nuo leidėjų nusakymo, nėra tiksli, išgryninta. Kai kurie laikraštėliai turi iliustruotus, storesnio popieriaus viršelius su visa leidinio metrika, kaip buvo įprasta leidžiant žurnalus. O dažnam leidiniui, net ir mėnesiniam, panašėjančiam į žurnalą, išleidimo duomenys buvo formuojami kaip laikraščiui, nurodant išsamią datą (metus, mėnesį ir dieną) (4 iliustr.). Nenusistovėjusį, o gal neapsispręstą leidinių tipą ir žanrą liudija aptinkama įvardijimų įvairovė: *leidinys*, *vienkartinis leidinys*, *organas*, taip pat pora ranka perrašytų bei padaugintų periodinių leidinių, vadinamų *rankraštėliais* (pvz., *Rytmetis. Leipalingio ateitininkų kuopos rankraštėlis*, 1925 m. kovo mėn. nr. 1⁶¹, *Saulės spinduliai. Švėkšnos ateitininkų mėnesinis rankraštis*, 1925 m. gruodis, nr. 1)⁶².

56 LMAVB RS F29-643.

57 PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika, p. 35.

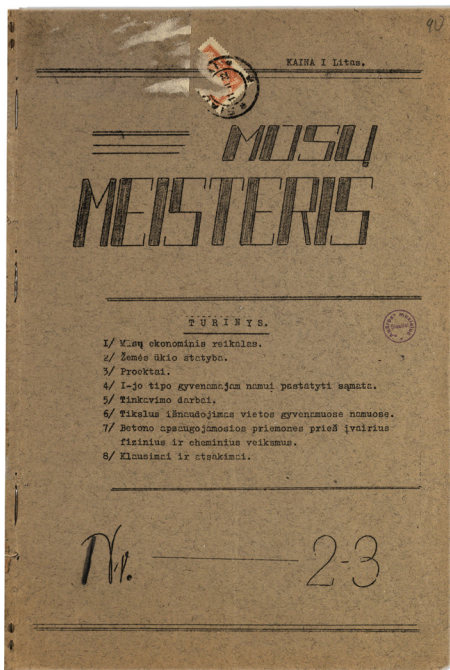
58 LMAVB RS F29-964.

59 LMAVB RS F29-859.

60 LMAVB RS F29-840.

61 LMAVB RS F29-865.

62 LMAVB RS F29-866.

3 ILLUSTR. *Mūsų meisteris*. Šiauliai, 1932, vasaris, nr. 2–3. LMAVB RS F29-840.

Aptariant periodinės spaudos ir joje publikuojamų tekstų žanrus teorijoje patariama žvelgti iš dviejų žiūros taškų: leidėjo ir tekstų suvokėjo pozicijų⁶³. Leidinio žanras dažniausiai nusakomas netiesiogiai, laikraščių paantraštėse įvardijant leidėją, pvz., *kultūros būrelio sekcija, literatų būrelio, poświęcone głównie sprawom uczniowskim, a też politycznym i społecznym; savitarpio lavinimosi būrelio, dramos sekcijos, filosofų-literatų sekcijos, Gimtam kraštui tirti būrelio eucharistininkų* ir pan. leidinys. Kartais leidinio žanras paantraštėje nusakomas ir tiesiogiai, pvz., *juoko ir pašaipų laikraštėlis, bepartysis juokų laikraštis, moksleivių satyrinis laikraštis, Vilniaus užėmimo metinėms, Lietuvos valstybės sukūrimo jubiliejui, „Geniui“ pagerbti*⁶⁴, *vestuvių proga* ir pan. Visa tai leidžia sukaupto rinkinio leidinius skirstyti į kultūrinius, literatūrinius, kraštotyrinius, politinius, pro-

63 MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Periodinės spaudos žanrų tipologija. Iš *Spaudos tekstų žanrai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 58.

64 Kauno I gimnazijos mokyklos kolektyvas išleido laikraštėlį „Cheminė obstrukcija: satyros laikraštis“, 1920 m., nr. 1–2, LMAVB RS F29-971.

4 ILLUSTR. *Kovotojas*. Klaipėda, 1925, vasario 1 d., nr. 1. LMAVB RS F29-975.

fesinius, humoristinius ir proginius (jubiliejinius, šventinius). Tarp pastarųjų dažniausiai pasitaiko vienkartiniai leidiniai ar leidinių priedai.

Jei į publikuotus tekstus pažvelgsime iš suvokėjo pozicijos, tai beveik didžioji dauguma laikraščių priskirtini *neaktualiųjų žinių tekstų* (*feature*) arba *publicistikos* grupei⁶⁵. Jie pasižymi menku aktualios informacijos kiekiu leidinyje, bet vyraujančia aktualios leidėjų aplinkai tematikos kūryba, sukurtais, išverstais ar parengtais tektais, iliustracijomis. Tad laikraščiai naudoti savišvietai, informacijos sklaidai, organizaciniams klausimams bei pramogai. Į atskirą žanrinę grupę būtų galima priskirti nelegalius, pagrindinius laikraščius, kuriuose buvo spausdinama mišri informacija: ir aktuali, ir publicistiniai tekstai.

Toks žanrinis skirstymas patvirtina dar 1921 m. laikraštyje *Paparčio žiedas* išsakytas Jono Jablonskio (1860–1930) mintis. Jis išskiria tris didžiausias moksleivių laikraščių grupes: juokų ir karikatūrų, bendro lavinimosi ir moks-

65 Išsamiau apie apibrėžtis ir tekstų žanrinį skirstymą žr. MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Periodinės spaudos žanrų tipologija, p. 71–72.

lo, nusako leidybos tikslus: gaunama papildoma informacija mokymuisi, sudaroma galimybė pritaikyti įgytas žinias praktiškai (pvz., rašant tekstus, reiškiant mintis), pademonstruojamos turimos žinios⁶⁶.

LEIDĖJAI, REDAKCIJOS IR LEIDINIŲ SUDARYMO PROCESAI. Laikraščeliai, kaip ir kiekvienas leidinys, turėjo leidėją. Dažniausiai jie įvardijami laikraščelio paantraščiame, nurodant, kieno tai leidinys: institucijos, mokyklos klasės, moksleivių, studentų, visuomeninės ar politinės organizacijos, kareivių dalinio ir pan. Kaip ir profesionaliojoje periodikoje, leidėjo siekius kartais sutvirtindavo skelbiamas leidinio šūkis, pvz., *moksleivi, pažink gimtąjį kraštą ar juokdariai, vienykitės*. Jau minėtame tekste „Moksleivių rankraščeliai“ J. Jablonskis minėjo, kad mokyklose vienu metu galėjo būti leidžiami ir keli laikraščeliai, kurių leidėjai galėjo priklausyti skirtingoms politinėms ar visuomeninėms organizacijoms⁶⁷.

Visame nagrinėjamame rinkinyje leidykla nurodyta tik viename leidinyje ir tik 4-ajame dešimtmetyje (leidykla „Polonja i Lituania“ Vilniuje, *Pogon*, 1930?, nr. 3⁶⁸). Tačiau beveik kiekviename leidinyje yra nurodomas asmuo ar kolektyvas, atsakantis už numerio leidybą, veiklą administravimą. Kaip ir profesionaliojoje periodikoje, pirmiausia stengiamasi nurodyti atsakingą už turinį redaktorių, įvardijant jo asmenį, parašant nesutrumpintus vardą ir pavardę, rečiau – trumpinį ar slapyvardį. Pavieniuose egzemplioriuose galime aptikti išvardytą gerokai didesnę visą *redakcinės komisijos kolektyvą*, nurodant sekretorių, administratorių ar tik narių pavardes. Trečiasis variantas – kai atsakomybė paliekama anonimiška, tik nurodant *Spaudos komitetas, Redakcija, Leidžia studentų socialistų draugija; Šiaulių At-kų kuopos vardu filosofų-literatų sekcija; leidžia simulantų taryba ir Ko.* ar pan. Šiuos duomenis dažnai lydi nurodytas redakcijos adresas. Išlikę periodinių leidinių komplektai leidžia stebėti atsakingųjų redaktorių kelerių metų darbą arba jų kaitą. Štai būsimas žurnalistas, rašytojas, o tuo metu Lietuvos kariuomenės viršila Leonas Vitkauskas (1902–1994) 1919 m. įsteigia laikraščelį *Tėvynės gynėjas* ir vadovauja jam porą metų. Sukaupti keli sutampančios chronologinės atkarpos laikraščelių komplektai viename mieste leidžia stebėti reiškinių, kai vienas asmuo vadovauja net keliems laikraščeliams. Štai 1925–1926 m. Šiaulių gimnazijoje mokėsi būsimas žurnalistas, leidėjas ir

66 [Jablonskis, Jonas]. J. J-is. Moksleivių rankraščeliai. *Paparčio žiedas*, 1921 m., balandis, p. 25–29. LMAVB RS F29-862.

67 Ten pat.

68 LMAVB RS F12-3049.

prozininkas Albinas Briedis (1909–1941) ir tuo pat metu redagavo bent du ateitininkų leidinius – *Ateities žiedą*⁶⁹ ir *Ateities spindulėlį*⁷⁰, skirtus skirtingoms amžiaus grupėms. Kitas toks pat atvejis – tai būsimo literatūrologo, poeto ir vertėjo Kosto Korsako (1909–1986) veiklos. Mokydamasis 1924 m. pavasarį jis redagavo Jonišio vidurinės mokyklos laikraštį *Moksleivių mintys*⁷¹, 1925 m. sausio–vasario mėn. – Jonišio ateitininkų kuopos laikraštėlį *Ateitininkų idėjos*⁷², o jau tų pačių metų lapkričio–gruodžio mėnesį, pradėjęs mokytis Šiaulių gimnazijoje, redagavo ateitininkų kuopos filosofų-literatų sekcijos laikraštį *Ateities žiedas*⁷³. Tuo pat metu, 1926 m., K. Korsakas kartu su A. Briedžiu dalyvavo leidžiant *Šiaulių srities Kultūros būrelių biuro biuletinį* (1926 m., nr. 2)⁷⁴. Ir tai, matyt, ne vienetiniai atvejai (du leidinius, 1925 ir 1928 m., redagavo Kazys Majauskas; 1923 ir 1926 m. – būsimas kunigas Aleksandras Lėvanas (1905–1978)). Laikraštėlių leidybos veiklose dalyvavo ir merginos. Štai Utenoje bene penkerius metus leistam leidiniui *Pirmieji žingsniai*⁷⁵ 1922 m. vadovavo J. Rasikaitė, o 1923 m. – St. Vijeikytė; Linkuvos ateitininkų laikraščiu *Atžala* (1926 m., nr. 1)⁷⁶ vadovavo T. Kriaučiūnaitė; *Mokinio draugo* (1926 m.) redakcijoje Žagarėje darbavosi V. Savickaitė⁷⁷.

Peržiūrėtas *de visu* nespaustuvinės periodikos egzempliorių turinys, leidinio sandara, paskutiniai laikraščių puslapiai atskleidžia redakcinės komisijos ar redaktoriaus darbo užkulisius. Beveik visi leidiniai turi panašią struktūrą: redaktoriaus įvadinį straipsnį, tekstus ir iliustracijas, natas, o pabaigoje dažniausiai dedami galvosūkiai, karikatūros, anekdotai, atsakymai autoriams, reklamos. Jei laikraštėlis panašėja į žurnalą, jis turi turinį. Visi publikuoti tekstai buvo pasirašyti: retkarčiais tikruoju vardu, bet dažnai slapyvardžiu (pvz., iš tautosakos pasiskolintais vardais, gamtos objektų įvardijimais). Beveik visais atvejais yra nurodomi iliustracijų autoriai, ypatingą dėmesį skiriant viršelių dizaino kūrėjams (5 iliustr.). Tai liudija pagrindinių autorių teisių supratimą, nors Lietuvoje 1918–1940 m. ir nebuvo įstatymo, ginančio šias teises.

69 LMAVB RS F29-842.

70 LMAVB RS F29-842.

71 LMAVB RS F29-857/1.

72 LMAVB RS F29-884a.

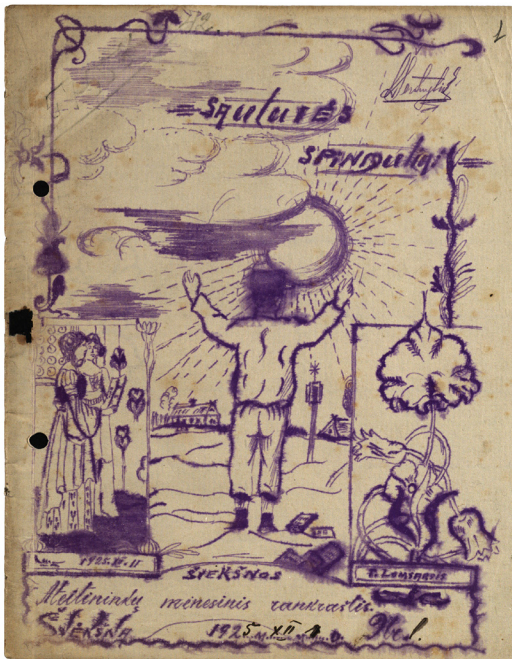
73 LMAVB RS F29-842.

74 LMAVB RS F29-883.

75 LMAVB RS F29-864.

76 LMAVB RS F29-844.

77 LMAVB RS F29-840.

5 ILIISTR. Viršelis, sukurtas būsimo dailininko knygrišio Tado Lomsargio (?), 1905–1942). *Saulutės spinduliai*. Švėkšnos ateitininkų mėnesinis rankraštis. Švėkšna, 1925 m. XII.11. LMAVB RS F29-866.

Paskutiniuose laikraščių puslapiuose surašyta informacija atskleidžia turinio kaupimo, autorių sutelkimo būdus. Manytina, kad pagrindinius numerių tekstus dažniausiai kūrė redaktoriai ir jo vadovaujama komanda, o dalį tekstų nurašydavo, išversdavo iš kitų skaitytojams aktualių leidinių. Dar dalį tekstų atsiųsdavo išorės autoriai (pvz., *Ateities spindulėlio* redakcija (1926 m., nr. 5 (22)) paaiškina, kodėl retai pasirodo nauji numeriai: *jaunieji draugai visai mažai rašote savo laikraščiui*⁷⁸). Redakcija gautų rankraščių negražindavo, bet dažniausiai trumpai atsakydavo autoriams, kodėl jų medžiaga nepublikuojama. Jei tekstų trūkdavo, kreipdavosi į skaitytojus, pvz., *Kary! Jei nori, kad „Tėvynės vaduotojas“ tavo gyvenimą ir sielą vaizduotų, remk jį savo darbais!* (1924 m., nr. 6)⁷⁹. Arba *Šiaulių skautas* (1926 m., nr. 4–5)⁸⁰ kviečia autorius iš gretimų apylinkių: *Broliai ir sesutės, rašykite į „Š. Sk“ iš Kelmės, Kražių, Jonišio, Mažeikių, Skuodo, Pasvalio ir kitų miestų dū-vių*. Redakcijos nariai turėjo apgalvoti, kaip sudėlioti perrašomus

78 LMAVB RS F29-842.

79 LMAVB RS F29-891.

80 LMAVB RS F29-875.

tekstus, iliustracijas, o užbaigtą numerį atiduodavo dauginimo spaudai. Kiek kuris procesas užtrukdavo, šiuo metu nėra aišku. Tačiau vienas paminėjimas atkreipia dėmesį į veiklų trukmę: nuo redakcijos pasirašymo datos iki laikraščelio skelbimo datos praėjo dvi dienos (*Mūsų darbai*, 1924 m., nr. 1)⁸¹.

Dar vienas svarbus leidybos procesas – cenzūra. Tačiau apie ją žinoma labai mažai, liko vos keli paminėjimai: Belvederio aukštesniosios pienininkystės mokyklos neperiodinį mokinių laikraštį *Mūsų irklas* (1928 m., nr. 1) *praleido mokytojų cenzūra*⁸², *Mūsų meisterį* (1932 m., nr. 1) Šiauliuose aprobavo karo cenzūra⁸³, o štai 1919 m. ten pat dauginato laikraščelio *Mūsų anekdotai* (1919 m., nr. 3) sudarytojai juokavo, kad jų leidiniui *cenzorius laiko neturėjo*⁸⁴. Tai leidžia manyti, kad su šiuo procesu laikraščių redaktoriai susidurdavo rečiau nei profesionaliosios periodikos leidėjai. Tad galima teigti, kad nespaustinės periodikos redakcijų veikla iš esmės nesiskyrė nuo profesionaliosios spaudos.

GAMYBOS PROCESAI (DAUGINIMO BŪDAS, MEDŽIAGIŠKUMAS, SPAUSTUVĖS). Dauguma laikraščių parašyti ir iliustruoti ranka (6 iliustr.), o mažesnė dalis, daugiausia XX a. 3-iajame dešimtmetyje, parašyti spausdinimo mašinėle. Leidiniai padauginoti šapirografu, hektografu, pavieniai – rotaprintu. Tačiau tik keliuose jų yra nurodytas dauginimo būdas, pvz., *spausta šapirografijoje*. Dar keli vienetai rašyti ranka, nenaudojant jokios dauginimo technikos (7 iliustr.). Tad nenuostabu, kad kai kurie leidiniai, nors ir dauginoti, taip pat pristatomi kaip *rankrašteliai*. Tik pavienius egzempliorius puošė spalvotos pieštos iliustracijos (pvz., *Tėvynės gynėjas*, 1922 m., nr. 5 (31) ir 1923 m., nr. 1 (32))⁸⁵. Fotografijų aptikta tik Daugpilio baltarusių gimnazijoje leistame mėnesiniame žurnale *Школьная праца* (1926 m., nr. 5; 1927 m., nr. 8–9)⁸⁶. Tačiau nuotraukos atspausdintos spaustuvėje ir į egzempliorius įsegtos įdėtiniais dvilapiais. Na, o vestuvininkams skirtame laikraštyje yra išlikusi ir įklijuota originali nuotrauka.

Apie nespaustininiu būdu platintų laikraščių medžiagiškumą šiuo metu kalbėti dar sunku, nes neturime popieriaus medžiaginių tyrimų. Tačiau galima palyginti profesionaliosios spaudos duomenis ir dauginimo prietaisais daugintų egzempliorių matmenis. Nesant priimtų, nustatytų laikraščių formato stan-

81 LMAVB RS F29-841.

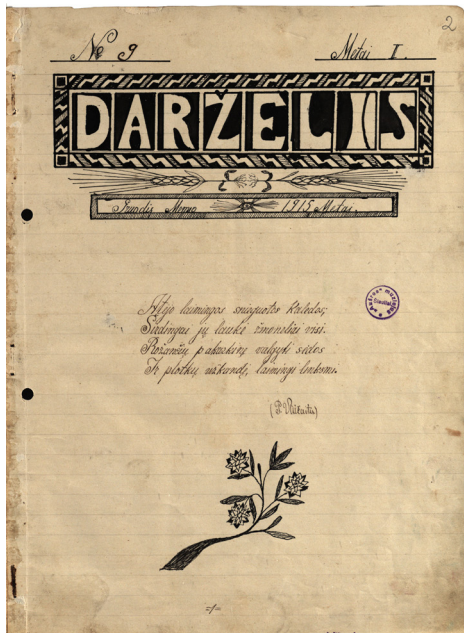
82 LMAVB RS F29-841.

83 LMAVB RS F29-840.

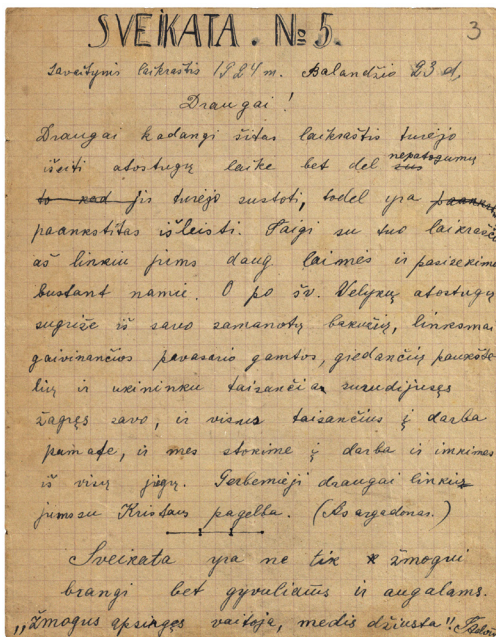
84 LMAVB RS F29-874/1.

85 LMAVB RS F29-892.

86 LMAVB RS F29-967.

6 ILLUSTR. *Darželis*. 1915 m. gruodis, nr. 9. LMAVB RS F29-739.

7 ILLUSTR. *Sveikata*. Savaitinis laikraštis. 1924 m. balandžio 23 d., nr. 5. LMAVB RS F29-1256.

darų, Lietuvos leidybos praktikoje nusistovėjo margas formatų pasirinkimas⁸⁷. Vidutinis Lietuvos laikraščių aukščio formatas buvo 39 cm, o kai kurie laikraščiai 1934–1936 m. pasiekė 70 cm aukštį. Lietuvoje spausdinti žurnalai buvo vidutiniškai 27 cm aukščio (įvairavo nuo 15 iki 50 cm).

Nors aptariamame LMAVB rinkinyje išlikę egzemplioriai taip pat patvirtina formatų įvairovę, galima pastebėti ir tam tikrus pasikartojimus. Jie, matyt, nulemti ne tik popieriaus gamybos standartų, finansinių aplinkybių, bet ir dauginimo aparatų galimybių. Visus saugomus vienetus fizinių matmenų aspektu galima suskirstyti į kelias grupes pagal aukštį. Vieną grupę sudaro leidiniai, kurių aukštis viršija 30 cm (aukščiausias saugomas siekia 37 cm, dažniausiai pasitaikantis dydis – 33 × 21 cm). Dažniausiai jie sudaryti iš atskirų lapų arba dvilapių, susegtų metalu ar susiūtų siūlu, ir turi kiek storesnio spalvoto popie-

⁸⁷ PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika, p. 37.

riaus viršelių. Tačiau didžiausias laikraščių skaičius platintas sąsiuviniais, kurių formatas labai nežymiai įvairuoja: aukštis siekia nuo 21 iki 23 cm, o plotis – nuo 16 iki 17 cm. Tokie leidiniai dažniausiai turi to paties ar kiek storesnio spalvoto popieriaus viršelius. Vos keli leidiniai išspausdinti gerokai mažesnio dydžio (vidutiniškai 16,5 × 11 cm) sąsiuviniuose, taip pat su spalvoto popieriaus viršeliais ar popieriaus lapeliuose. Leidėjai stengėsi išlaikyti laikraščių formatą visą leidybos laikotarpį, tačiau finansinės galimybės darė poveikį jų rengiamų leidinių medžiagiškumui. Kai kurie ilgiau leisti leidiniai keitė formatą, pvz., *Moksleivių minties* leidėjai Joniškėje 1923–1924 m. formatą sumažino nuo 33,5 × 21 iki 21 × 17 cm⁸⁸. Kiti leidėjai vienam numeriui sudaryti naudojo nežymiai skirtingo formato popierių. Rinkinio analizė rodo, kad dauginimo prietaisais platintos periodikos formatas buvo kiek mažesnis nei vidutiniškai nustatytas spaustuvėse leistų laikraščių ir kiek artimesnis to meto žurnalų formatui.

Laikraščių tekstai ir iliustracijos atspausdinti juoda arba mėlyna spalva, tad spalvotumo beveik nėra. Tik pavieniuose leidiniuose atsirado ranka spalvintų dekoru detalių, spalvos panaudotos kai kurių viršelių dekorui.

Informacijos apie spaustuves, kuriose buvo dauginami parengti laikraščiai, metrikose labai nedaug. Galima tik nuspėti, kad kai kurie jų buvo atspaudžiami įvardytose redakcijų ar leidėjų būstinėse. Tokią praktiką Lietuvos kariuomenės dalyse liudija *Tėvynės gynėjo* leidėjų parengtos metrikos: pvz., *išleista ir spausdinta 2-oj kulkosvaidininkų kuopoj* (1921, nr. 13). Arba *Spausdintas kulkosvaidininkų "šapirografijoje" 9-as pėst. pulkas* (1920, nr. 6); *išleista ir spausdinta P. Švietimo komisijoj* (1920 m., nr. 17)⁸⁹. Kiti leidėjai naudojami nuolat veikusių spaustuvių paslaugomis, tad jų įvardijimas teikia žinių – patvirtina ar papildo – apie atskirose vietovėse veikusias. Metrikose nurodyta, kad *Varpą* (1926 m., nr. 1 (2)) spausdino A. Maizenfuso spaustuvė Šiauliuose, o *Mūsų meisterį* (1932 m. nr. 1) – ten pat veikusi akcidentinė spaustuvė „ROTO“⁹⁰; žurnalas *Filomatka* (1929 m., nr. 1)⁹¹ buvo atspausdintas „Roneo“ prietaisu Vilniuje, Pylimo gatvėje. Kitos nuorodos nėra tokios tikslios, pvz., *Pono Haris spaustuvėj, Londone* (*Kajmielis*, 1910 m.)⁹²; *spausdinta Tilžėj*⁹³ ir kt. Humoro laikraščių leidėjai nestokojo kandumo ir čia: Šiauliuose būta *spaustuvės „piz-rut-put-put“* (III a.: sa-

88 LMAVB RS F12-956.

89 LMAVB RS F29-892.

90 LMAVB RS F29-840.

91 LMAVB RS F29-963.

92 LMAVB RS F29-418.

93 LMAVB RS F29-873.

vaitinė gazieta, 1940 m., nr. 3)⁹⁴; *Genys. Juokų ir literatūros laikraštis* (1920 m., nr. 7) buvo atspausdintas „Gaidžio“ spaustuvėje⁹⁵. Tačiau šios ironiškos nuorodos leidžia suprasti, kad spaustuvės įvardijimas tampa svarbiu leidinio metrikos elementu ir šiems, į profesionaliąją spaudą besilygiuojantiems leidėjams.

LEIDYBOS TRUKMĖ IR PERIODIŠKUMAS. T. Petreikis pastebėjo, kad 1919–1926 m. daugelis periodinių leidinių buvo trumpalaikiai, ėjo vienus–trejus metus. Labai nedidelis skaičius laikraščių tapo ilgalaikiais projektais ir buvo leidžiami per visą pirmosios respublikos laikotarpį⁹⁶. Jų periodiškumas pasižymėjo didele įvairove, tačiau dažniausiai leisti savaitraščiai, mėnesiniai, dienraščiai⁹⁷. Žurnalus gebėta leisti vidutiniškai ilgiau, iki 6,6 metų⁹⁸, o jų periodiškumas taip pat buvo kintantis. Populiariausi buvo mėnesiniai žurnalai, bet būta ir savaitinių, dvisavaitinių, ketvirtinių⁹⁹. Panašias tendencijas liudija ir analizuojamo rinkinio vienetai.

Leidinio periodiškumas deklaruojamas antraštėje, nurodant ne tik einamojo numerio datą, bet dažnai ir leidybos metus. Tai leidžia rankraštinius laikraštėlius taip pat suskirstyti į periodinius, neperiodinius ir vienkartinčius bei stebėti jų leidybos ilgalaikiškumą. Tačiau apie pastarąjį šiuo metu galima kalbėti tik preliminariai, remiantis tik rinkinio egzempliorių duomenimis. Nors saugomų laikraštėlių pavadinimų skyriuje nemaža, ilgais leidybos metais dauguma jų nepasižymi. Ilgiausiai, šešerius metus, ėjęs leidinys rinkinyje yra *Tėvynės gynėjas* (nuo 1919 m. iki 1924 m.)¹⁰⁰. Penkerius leidybos metus nurodo *Lapino* (1928 m., nr. 8) leidėjai Šiauliuose¹⁰¹, *Pirmųjų žingsnių* (1923 m., nr. 2) leidėjai Utenoje¹⁰². Ketverius metus gyvavo Tauragėje leistas *Diegas* (1925 m., nr. 1)¹⁰³, Šiauliuose dauginti *Ateities žiedas* (1925 m., nr. 1)¹⁰⁴ ir *Linksmas draugas* (1929 m., nr. 1)¹⁰⁵, Vilniuje leistas *Ku Poslce Chrobrych. Pisma Polskiej młodzieży* (1940 m., nr. 4)¹⁰⁶.

94 LMAVB RS F29-867.

95 LMAVB RS F29-854.

96 PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika, p. 24.

97 Ten pat, p. 36.

98 Ten pat, p. 38.

99 Ten pat, p. 39.

100 LMAVB RS F29-892.

101 Tačiau leidėjai skaičiuoja ne kalendorinius, o mokslo metus. LMAVB RS F29-840.

102 LMAVB RS F29-864.

103 LMAVB RS F29-851.

104 LMAVB RS F29-842.

105 LMAVB RS F29-843.

106 LMAVB RS F9-3059.

Dalies laikraščių antraštėse periodiškumas nedeklaruojamas, tad stebėtas pagal atskirų numerių leidybą ir nurodomą ne tik eilės numerį, bet ir metų mėnesį. Rinkinyje didesnė dalis išlikusių leidinių buvo *mėnesiniai*. Jei periodiškumas nurodomas dažnesnis nei mėnuo, leidėjai stengėsi nurodyti ir dienas, kada gi laukti leidinio, pvz., dvisavaitinis *eis du syk į mėnesį 1 ir 15 dienomis*, o jei *kas savaitę*, tai *kiekvieną pirmadienį*. Kiti leidėjai nurodo, kad jų leidinys *vienkartinis*, dažniausiai skirtas kokiai nors progai. Kadangi leidybos datos buvo svarbios, humoro nestokojantys leidėjai leisdavo sau juokauti ir čia. Jų leidiniai *eina užėjus ūpui; išeina, kada Marytė išteka ir kada Jurgis veda; išeina saulei tekant. Eina kada nori; eis, jei netingės*. Laikraščiams be periodiškumo galima priskirti itin trumpo leidybos laikotarpio bei nelegalius laikraščius.

LEIDYBOS APIMTYS, PLATINIMAS IR KAINODARA. Mažiausiai žinių išliko apie laikraščių tiražus. Reikalavimo teikti šiuos leidybos duomenis statistikai nebuvo. Analizuojamame rinkinyje pastebėti tik du leidybos apimties nusakymai: sanatorijos laikraštėlis *Pušynas* (1940 m., nr. 1)¹⁰⁷ buvo išleistas 105 egzempliorių, o Vilniaus moksleivių žurnalas *Filomatka* (1929 m., nr. 1)¹⁰⁸ – 50 egzempliorių tiražais. Šiandien dar trūksta informacijos išvalgomis apie šio metrikos elemento svarbą leidėjams. Didžioji dalis jų rengiamų leidinių buvo lokalūs, o kiti – nelegalūs. Tad galima manyti, kad tiražai dažnai buvo neskelbiami sąmoningai.

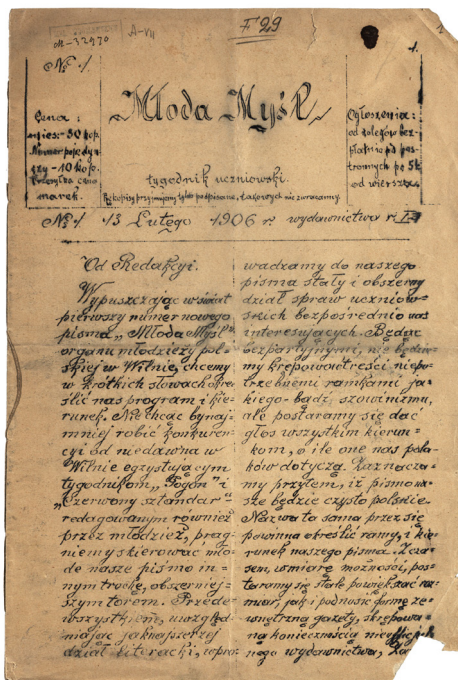
Dažno leidinio lokalumą liudija ir platinimo būdai. Laikraščius buvo galima įsigyti, o ir skaityti, vietoje, kur buvo įsikūrę patys leidėjai. Apie tai liudija leidėjų tekstai, pvz., „*Paparčio žiedą*“ galima gauti *Tėvynės pažinimo draugijos* [būstinėje]: *Laisvės Alėja 55 (I Kauno gimnazija), pirmas aukštas* (1920 m., nr. 2)¹⁰⁹. *Arba pradedama siųsti nuo „galiorkos“*. *Tai gi, jeigu negaunate paskaityti tą pačią dieną tai nekaltinkit redakcijos. Taip pat jeigu po pamokų gavęs ir nespėjęs paskaityti, prašau laikraščelio nepalikti klasėje, o parsinešti į namus, su sąlyga, kad sekančią dieną atnešti į klasę ir perduoti toliau (III a.: Savaitinė gazieta, 1940 m., nr. 3)*¹¹⁰. Paviieniai laikraščeliai buvo dalinami nemokamai (*Drauge, perskaitęs – duok kitam!*; *Laikraštis dikai kožna mėnesi karta leidžiamas*), tačiau dažniausiai buvo parduodami. Įvardytos egzempliorių kainos puikiai liudija valstybėje galiojusios valiutos kaitą, spaudos vertę, taip pat taikomus rinkodaros principus.

107 LMAVB RS F29-401.

108 LMAVB RS F29-963.

109 LMAVB RS F29-862.

110 LMAVB RS F29-867.

8 ILLUSTR. *Młoda Myśl*. Tygodnik uczniowski. 1906 r., 13 lutego, no. 1. LMAVB RS F29-816.

Tai puikiai iliustruoja keli pavyzdžiai. *Ateities žiedo* (1920 m., nr. 2)¹¹¹ leidėjai Šiauliuose skelbė, kad atskiro sąsiuvinio kaina moksleiviams 1 auks. 50 cnt., *ne*-moksleiviams – 2 auks. Užsisakant šį laikraštėlį vienam mėnesiui, moksleiviui prenumerata kainuotų 3 auksinus, ne moksleiviams – 4 auksinus. Po poros metų Mažeikių ateitininkai kuopelės organą *Žibutė* (1922 m., nr. 1)¹¹² nariams platino jau už 5 auksinus, o ne nariams – už 7 auksinus. *Pavasario saulutės* (1926 m., nr. 1)¹¹³ egzempliorius Švėkšnos progimnazijoje II klasės mokiniams kainavo 30 centų, kitų klasių mokiniams – 40 centų, o ne mokiniams – 50 centų. Dar kitą kainodaros strategiją pritaikė *Skydo* (1921 m., nr. 1 (6)) leidėjai: *Kaina atskiro Nr. 3 auksinai, o prenumerata visiems metams 60 auksinų. Kiekvienai kuopai, komandai, ligoninei, rikiuotės ir ūkės sk. raštinėms bus siuntinėjama po vieną egz. Skydo veltui*¹¹⁴. Dalis prenumeruojamų laikraščių galėjo būti siunčiami

111 LMAVB RS F29-842.

112 LMAVB RS F29-882.

113 LMAVB RS F29-861.

114 LMAVB RS F29-888.

ir paštu. Pirmas toks paminėjimas aptinkamas lenkų jaunimo Vilniuje laikraštyje *Młoda Myśl. Tygodnik uczniowski* (1906 m., nr. 1)¹¹⁵: persiuntimas įvertintas pašto ženkle kaina (*Przesyłka pocztowa cena marek*) (8 iliustr.).

Tačiau viso to nepakako, siekiant didesnės nespaustuvinės periodikos sklaidos, pasiekiamumo. *Žagrės* (1938 m., nr. 2) leidėjai Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje ir licėjuje tuo tikslu paskelbė spaudos platinimo konkursą: *Trims, daugiausia surinkusiems naujų prenumeratorių ... skiriame 3 dovanas / 3 naujus liet. literatūros veikalus*¹¹⁶. Kiti leidėjai ragino skaitytojus savanoriškai įsitraukti į platinimo procesą (*Moksleivi! Šias atostogas paskirk lietuviškos spaudos platinimui; Redaguoju Aš, skleidi Tu; Kiekvienas Šiaulių skautas, kuris skaito „Šiaulių skautą“, privalo surasti kitą skautą, kuris skaitytų „Šiaulių skautą“*). Buvo rūpinamasi giminiškų organizacijų leidinių sklaida, raginant kolegas skaityti ir giminingus laikraščius: *Skautė! Vyking suvažiavimo nutarimą: skaityk, platink, užprenumeruok kitiems „Skautų Aidą“ (Šiaulių skautas, 1926, nr. 2)*. Buvo pabandyta reklamuoti kolegiškus leidinius: *Ateities žiedo* (1920 m., nr. 2)¹¹⁷ redakcija Šiauliuose paskutiniame viršelyje paskelbė kitus 1920 m. leidžiamus moksleivių laikraštėlius, jų redakcijų adresus ir egzempliorių kainas. Ar pasiteisino šios rinkodaros priemonės, šiandien atsakyti sunku.

LAIKRAŠTĖLIŲ SKAITYTOJŲ AUDITORIJA. Tad kas gi skaitė šiuos laikraštėlius? Kam jie buvo skirti? Didžiausias aptariamo rinkinio laikraštėlių skaičius buvo skirtas jaunimo organizacijų nariams (ypač ateitiniams, taip pat skautams, šauliams), kareiviams, moksleiviams ir gimnazistams, studentams, politinių partijų nariams, emigracijoje gyvenantiems lietuviams. Pavieniai leidiniai skirti savivaldybių reikalams, jaunesiems ūkininkams, statybos meistrams ir net vegetarams (*Širdies liepsna: vegetarų laikraštis, 1926 m., nr. 2*)¹¹⁸, *kaimiečių naudai*. Dalis leidinių (išlikę pavieniai numeriai) buvo skirti Baltarusijoje veikusioms organizacijoms, baltarusių emigrantams Prancūzijoje, taip pat lietuvių emigrantams Anglijoje ir JAV. Leidėjai rūpinosi ir netradicinėmis, tuo metu neįprastomis skaitytojų grupėmis: keleiviais laive „Lithuania“, plaukiančiame iš JAV į Europą; ligoniais, besigydančiais Raudonojo Kryžiaus sanatorijoje Aukštojoje Panemunėje, ir vestuvininiais. Nelegalūs leidiniai kvietė gyventojus priešintis okupacijai, kovoti už Lietuvos laisvę. Išliko ir pavieniai egzemplioriai, raginantys priešintis lenkus, gyvenančius Lietuvai atiduotame

115 LMAVB RS F29-816.

116 LMAVB RS F29-817/2.

117 LMAVB RS F29-842.

118 LMAVB RS F29-876.

Vilniaus krašte. Tokiu būdu sukauptas rinkinys liudija, kad nespaustuvinė periodika dažniausiai buvo skirta socialiniu aspektu plačiai, tačiau geografiškai lokaliai auditorijai.

IŠVADOS

Atliktas LMAVB Rankraščių skyriuje saugomo nespaustuvinės periodikos rinkinio tyrimas suteikė papildomų duomenų apie šių laikraščių leidybą Lietuvoje, kartu padėjo atsakyti į klausimą apie šios nespaustuvinės periodikos svarbą bendrame informacijos sraute iki 1945 m.

Rinkinio istorija lėmė, kad LMAVB Rankraščių skyriuje sukauptas dar vienas daugiakalbis, XIX a. pabaigą – 1946 m. laikotarpį aprėpiantis nespaustuvinės periodikos rinkinys, sudėtimi skirtingas nuo rinkinio Retų spaudinių skyriaus Senosios periodikos sektoriuje. Chronologinė, geografinė, kalbinė, tipologinė ir žanrinė sudėties analizė patvirtina Lietuvoje gyvavusių leidinių įvairovę.

Nors laikraščiai vadinami mėgėjiškais, jų redaktoriai ar sutelktos komandos sekė spaustuvinės periodikos pavyzdžiu: leidiniai turėjo visas reikalingas leidimo metrikas, buvo išradingai taikomos įvairios kainodaros ir leidinių platinimo strategijos. Leidiniams sudaryti redaktoriai naudojo ne tik savo kūrybinį potencialą, bet ir telkė autorius iš išorės. Visa tai liudija apie periodikos leidybos praktikų įvairovę, į leidybos procesus įtrauktas socialines grupes, kartu atskleidžia kintančią visuomenę, jos aspiracijas.

Nespaustuvinė periodika valstybėje atliko kelias svarbias funkcijas. Pirmiausia, nors ir leista nedidelėmis apimtimis, nespaustuvinė periodika prisidėjo prie nacionalinės informacijos srauto užpildydama informacijos ir turinio spragas jaunimui ir kareiviams, atskirų profesijų atstovams, taip pat naujų idėjų sekėjams, ko oficialioji spauda padaryti nespėjo ar nepajėgė. Kartu ji tapo erdve, kurioje jaunieji kūrėjai galėjo atskleisti kūrybinius sumanymus, pritaikyti įgytas žinias praktiškai, pademonstravo nespaustuvinės periodikos leidybos veiklų potencialą, užauginusį ne vieną Lietuvos profesionaliosios spaudos ar raštijos veikėją. Nelegaliai leidžiami leidiniai liko erdve, kurioje buvo išsakoma nuomonė, priešinga oficialiajai. Nuo XIX a. pabaigos gyvavusi rankraštinių ir nelegalių laikraščių leidybos praktika išugdė Lietuvos visuomenėje tradiciją rengti nespaustuvinės periodikos leidinius (*Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką*, Lietuvos Sąjūdžio spauda) kaip pasipriešinimo būdą totalitarinei sistemai, talmino kovai už Lietuvos nepriklausomybę iki pat XX a. pabaigos.

Tyrimui sutelktas rinkinys teikia naujos, dar nenaudotos informacijos mokslo tyrimams apie Lietuvos jaunimo, kareivių skaitymą, kūrybą, atskleidžia jų domėjimosi sritis. Rinkinio objektai tampa aktualių šaltinių kalbos, dailės istorijos, lyčių, kūrinių pakartotinio panaudojimo klausimų ir pan. tyrimams.

Šaltiniai ir literatūra

1. BALTRAMAITIS, Silvestras. Svedeniya o litovskih rukopisyah. *Zhivaya starina*, 1894, vyp. 1, s. 100–104, vyp. 3–4. c. 545–548.
2. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*. Kaunas: A/B „Spindulio“ spaustuvė, 1938, t. 2, 452, 87, 14a p.
3. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Dėlei L. Ivinskio „Aitvaro“. *Lietuvių tauta*, 1914, t. 2, d. 3, p. 375–383.
4. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Iš mūsų laikraščių praeities*. Kaunas: „Varpo“ bendrovės spaustuvėje, 1933, 71 p.
5. [BUGAILIŠKIS, Pelikisas] P. B-is. Šiaulių kraštytyros draugijos penkmetis (1927–1932 metų darbuotės apžvalga). *Šiaulių metraštis*. Kraštytyros medžiagai rinkti organas. 1933, nr. 4, p. 61–88.
6. [BUGAILIŠKIS, Pelikisas]. Gk. Šiaulių spauda (1919–1927 m. apžvalga). *Bibliografijos žinios*, 1928, nr. 2, p. 33–36.
7. DIRSYTĖ, Rima. Lietuvos skautų judėjimo šimtmečiui. 2018-10-30 [žiūrėta 2023-02-09]. Prieiga per internetą: <<https://blog.lnb.lt/lituanistika/2018/10/30/lietuvos-skautu-judejimo-simtmečiui/#more-3610>>.
8. DIRSYTĖ, Rima. Tarpukario moksleivių ateitininkų laikraščiai portale epaveldas.lt. 2020-12-09 [žiūrėta 2024-03-09]. Prieiga per internetą: <<https://blog.lnb.lt/lituanistika/2020/12/09/tarpukario-moksleiviu-ateitininku-laikrasteliai-portale-epaveldas-lt/>>.
9. DIRSYTĖ, Rima. Vytautas Didysis moksleivių spaudoje. 2020-10-27 [žiūrėta 2023-02-09]. Prieiga per internetą: <<https://blog.lnb.lt/lituanistika/2020/10/27/vytautas-didysis-moksleiviu-spaudoje/#more-4820>>.
10. *Gautų rankraščių registracijos knyga*. 1960–1990 m. 94 lap. LMAVB Rankraščių skyriaus archyvas.
11. GRIGOLAITIS, Jonas Endrikis. Mūsų spauda. *Aukuras*, 1937, p. 98–107.
12. GRYBIENĖ, Aida. Dauginimo priemonėmis spausdinti periodiniai leidiniai, saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Senosios periodikos fonde. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*. Vilnius, 2021, t. 10, p. 145–171.
13. [JABLONSKIS, Jonas]. J. J-is. Moksleivių rankraščiai. *Paparčio žiedas*, 1921 m., balandis, p. 25–29.
14. JAKŠTAS, Petras. Lietuvos karinė spauda 1919–1938. *Mūsų žinynas*. Karo mokslo, karinio rengimo ir auklėjimo žurnalas, 1938, t. 35, p. 803–847.
15. KIRLYS, Jonas. Prieškarinė mūsų periodika. *Židinys*, 1930, t. 12, nr. (12), p. 421–431.
16. *Lietuvos gyventojai*: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kaunas: Centralinis statistikos biuras, [1924], LXIX, 311 p.
17. *Lietuvos komunistų partijos spauda*, 1917–1940. Sudarė E. Mertinienė, A. Ulpis. Vilnius: Mintis, 1985. D. 2: periodiniai leidiniai. 418 p.

18. MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Periodinės spaudos žanrų tipologija. Iš *Spaudos tekstų žanrai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 58–76.
19. MARCINKEVIČIUS, Juozas. Centrinė biblioteka. Iš *Lietuvos TSR Mokslų akademija, XXV*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 433–452.
20. MERKYS, Vytautas. Masinės nacionalinio judėjimo formos. Valstiečių vaidmuo. Iš *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 114–143.
21. NARBUTIENĖ, Daiva. Retų spaudinių komplektavimas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje: problemos, tradicijos, perspektyvos. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 112–123.
22. NARKEVIČIENĖ, Danguolė. Atradimai, papildantys Lietuvos nacionalinę retrospektyviąją bibliografiją. *Bibliografija. 2003*, 2005, p. 38–44.
23. NARKEVIČIENĖ, Danguolė. Pirmasis lietuvių dienraštis Atlanto vandenyne – „Ekskursantas“. *Bibliografija 2000*, 2000, p. 64–66.
24. NARKEVIČIENĖ, Danguolė. Rankraštiniai ir dauginimo priemonėmis leisti periodiniai leidiniai Lietuvos nacionalinėje retrospektyviojoje bibliografijoje. *Bibliografija 1999*, 1999, p. 84–88.
25. *Pažyma apie Baltarusių mokslo draugijos ir Ivano Luckeivičiaus muziejaus Vilniuje fondą nr. 281*. Lietuvos centrinis valstybės archyvas [interaktyvus]. [žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 24 d.] Prieiga per internetą: <https://www.archyvai.lt/lt/fondai/kultura_istaigos/lcva_f281_pazyma.html>.
26. PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika. Leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija. Iš: *Lietuvos bibliografija*. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940 m. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Knyga 1: A–M. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 15–47.
27. [RUŽANCOVAS, Aleksandras]. A. R-as. Lietuvos Kariuomenės dalių laikraščiai (1919–1922). *Knygos: bibliografijos ir kritikos žurnalas*, 1924, nr. 4–6, skl. 417–420.
28. SMALENIEC, Alies. Gudų knygos ir laikraščiai Lietuvos nepriklausomoje dalyje išėję 1919–1921 m. *Knygos: bibliografijos ir kritikos žurnalas*, 1922, nr. 1, skl. 93–96.
29. SMAŽINIENĖ, Rūta. Lietuvos kariuomenės bibliotekos (1921–1940) dokumentinis paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2020, t. 9, p. 50–60.
30. *Spec. knygų fondo inventoriaus knyga nr. 1*. Nuo 1 iki 2788. Vilnius, 1945–1948 m., 126 lap. LMAVB Retų spaudinių skyriaus archyvas.
31. STASYTĖ-BERNIŪNIENĖ, Jolanta. 1941–1944 m. Lietuvos periodika Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*. 2019, 2015/2016 (t. 8), p. 118–142.
32. STREIKUS, Arūnas. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2018. 438 p.
33. [ŠLIŪPAS, Jonas]. J. Szl. [Taipogi ir man....]. *Auszra*, laikrasztis išleidžiamas Lietuves miletoju. 1883, nr. 8, 9 ir 10 (už spalinių m., lapkritį ir grūdį), p. 289.
34. TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1996. Vilnius, 1997, p. 216–241.
35. URBONAS, Vytas. *Lietuvių periodinė spauda*. Trakai–Vilnius: Voruta, 1995. 179 p.
36. VAISETA, Tomas. Informacijos hierarchija vėlyvuoju sovietmečiu: bibliotekų atvejais. *Informacijos mokslai*, 2012, t. 60, p. 116–134.

37. VLADIMIROVAS, Levas. Gyvenimo ir bibliografijos keliais ir klystkeliais. *Knygotyra*, 1980, t. 8 (15), p. 27–36.
38. ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. *Jaunimo istorijos skersvėjuose: Lietuvos jaunimo spauda 1918–1940 m.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla: Akademine leidyba, 2018, 343 p.
39. ŽUKAS, Vladas. Keletas paprastomis dauginimo priemonėmis išspausdintų lietuviškų leidinių. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1965, t. 4, p. 255–238.
40. ŽUKAS, Vladas. S. Baltramaičio bibliografijos darbai. *Bibliotekų darbas*, 1973, nr. 11, p. 29–33; nr. 12, p. 21–26.